STRUCTURA LINGVISTICĂ A *BIBLIEI DE LA BUCUREŞTI* ŞI PROBLEMA CONTRIBUŢIEI SALE LA DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

IOANA MOLDOVANU

I. Introducere. Metoda de lucru

„Monument literar fără pereche" – cum a numit-o Iorga[1] –, *Biblia* de la 1688 a solicitat „un imens efort filologic şi editorial, fără precedent în cultura românească de până atunci"[2]. Tipărită sub auspiciile lui Şerban Cantacuzino, ea a răspuns unei necesităţi şi a satisfăcut un mare orgoliu: necesitatea cunoaşterii integrale a unui imens tezaur de gândire şi simţire, revendicat de toate popoarele creştine ca o componentă indispensabilă a moralei, înţelepciunii şi religiei lor; orgoliul unui domnitor care, prin actele sale politice şi culturale, se voia recunoscut ca un vrednic urmaş al împăraţilor bizantini[3]. Cei doi factori determinanţi ai progresului culturii, nevoia şi ambiţia, s-au conjugat în mod fericit, finalizându-se în „unul din cele mai însemnate evenimente din viaţa spirituală a poporului românesc"[4].

Considerată, pe drept cuvânt, „cea mai impunătoare înfăptuire a străduinţei religioase din epoca feudală"[5], *Biblia lui Şerban* – cum a fost numită – este, în acelaşi timp, una dintre operele reprezentative ale umanismului românesc[6]. Ca şi

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, I, Bucureşti, 1901, p. 415.

[2] Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Cluj, 1979, p. 114.

[3] Pentru rolul lui Şerban Cantacuzino în tipărirea cărţii şi pentru semnificaţia patronajului său, a se vedea Virgil Cândea, *Semnificaţia politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii. Revistă de istorie", XVI, 1963, nr. 3.

[4] Ştefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*[2], Bucureşti, 1989, p. 204.

[5] George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1969, p. 221–222.

[6] Despre caracterul umanist al *Bibliei* de la 1688, a se vedea Virgil Cândea, *Semnificaţia...*, p. 652–654; idem, *Raţiunea dominantă*, p. 116–128, 149–153; Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Impulsuri umaniste în traducerea şi editarea Bibliei de la Bucureşti*, în „Dacoromania", 7, 1988, p. 83–89 (reluându-l pe Iorga, atribuie aceste „impulsuri" lui Constantin Cantacuzino – explicaţie îndoielnică, dată fiind duşmănia făţişă dintre Stolnic şi Şerban-Vodă); idem, *Un reper al umanismului românesc*, în RITL, XXXVI, 1988, nr. 3–4, p. 178–179.

ALIL, t. XXXIX – XLI, 1999–2001, Bucureşti, 2003, p. 65–100

traducătorii *Psaltirii* de la Bălgrad (1652), care aveau convingerea că „apa totu-i mai curată şi mai limpede în izvor decât în pâraie", traducătorii *Bibliei* renunţă la versiunile slavone, fixându-şi „temeiul" în versiunea greacă a *Septuagintei*, mai apropiată de originalul ebraic. Imperativul *ad fontes!* al lui Petrarca a însufleţit umanismul european, determinând o amplă mişcare de traducere a „cărţilor sfinte" plecând de la originalele lor manuscrise, care au fost supuse unei ascuţite critici de text. În special protestanţii şi-au dovedit măiestria în critica filologică – şi nu este de mirare că Nicolae Milescu şi-a ales drept bază a traducerii sale reputata ediţie protestantă de la Frankfurt pe Main (1597). Ea a fost redată în întregime în româneşte, deşi cuprindea şi cărţi necanonice, respinse de Biserica Ortodoxă, cum era tratatul filozofic despre *Raţiunea dominantă*, atribuit lui Iosephus Flavius, care a fost tradus sub titlul *Pentru singur ţiitorul gând*. „Sub raport doctrinar – arată Virgil Cândea – acceptarea ortodoxă a unei ediţii protestante a *Bibliei* este un adevărat scandal şi numai spiritul critic al unor cărturari laici îl poate explica"[7]. Acelaşi Virgil Cândea a observat că, prin intermediul acelei ediţii, au pătruns şi alte idei protestante: prezentarea *Bibliei* ca o carte de lectură, accesibilă tuturor[8], şi a *Vechiului Testament* ca temelie a religiei creştine[9].

Într-o apologie din anul 1685, Milescu considera limba greacă drept expresia organică şi unică a credinţei ortodoxe. Ca umanist ortodox, el este printre primii care realizează o schimbare de direcţie a literaturii noastre religioase, care iese din

[7] Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, p. 317. Pe de altă parte, ediţia protestantă considera „apocrife" cărţi apreciate drept „canonice" de către ortodocşi (*ibidem*, p. 149–150). Profesorul Alexandru Andriescu (*Locul Bibliei de la Bucureşti în istoria culturii, literaturii şi limbii române literare*, în vol. *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia (1688)*, pars. I, *Genesis*, Iaşi, 1988, p. 20) neagă faptul că alegerea ediţiei protestante ar dovedi un punct de vedere neortodox, iar mitropolitul Plămădeală chiar îi laudă pe traducători pentru opţiunea lor, care ar proba că „oamenii Bisericii de la noi nu erau incluşi într-un confesional absurd, ci permeabili la nou, şi ştiinţific, modern, ori de unde ar fi venit" (*Biblia de la Bucureşti. Cine a făcut traducerea?*, în BOR, XCVI, 1978, nr. 9–10, p. 1016). Totuşi, hotărârea Sinodului de la Ierusalim, din 1672, citată de Virgil Cândea, exclusese această carte din *Biblia* ortodoxă, considerând-o pe drept cuvânt „apocrifă", iar ediţiile ulterioare, ortodoxe, ale *Bibliei*, nu o mai cuprind.

[8] Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, p. 331. Citirea „de către toţi" a *Bibliei* era o idee umanistă pe care şi-o însuşiseră protestanţii; ea apare la noi încă din prefeţele cărţilor coresiene, traduse, după cum se ştie, sub impulsul Reformei. O regăsim în prefaţa patriarhului Dosithei la *Biblia* de la 1688, prefaţă care se pare că nu-i aparţine, de vreme ce tot Dosithei impusese, la Sinodul din 1672, hotărârea ca *Scriptura* „să nu fie citită de toţi, ci numai de cei care au pregătirea cuvenită". Mitropolitul Antonie Plămădeală nu ţine seama de această hotărâre când afirmă că „în ortodoxie Sfânta Scriptură n-a fost interzisă lecturii" (*Sfânta Scriptură în Biserica ortodoxă*, în „Dacoromania", 7, 1988, p. 21).

[9] Preluând o informaţie din ediţia de la Frankfurt pe Main, autorul prefeţei *ms. 45* spune că *Vechiul Testament* „iaste mai presus decât toate alte cărţi câte sânt [...] şi toată lêgea noastră cu aceasta să întemeiază" (după Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, p. 112–113). Observăm că referinţa nu se face la *întreaga* Biblie, ci doar la *Vechiul Testament*, şi mai ştim că temeiul religiei ortodoxe nu este *Vechiul*, ci *Noul Testament*. În *ms. 4389* unghiul de apreciere teologic este diferit: aici se vorbeşte despre *întreaga Biblie* ca despre o „carte a cărţilor", adică de „dumnezeiasca lêge vêche *şi noauă*".

sfera de influenţă a culturii slavone şi se integrează în cultura de factură greacă. Literalismul extrem al secolului al XVI-lea este atenuat, admiţându-se unele abateri de la literă în favoarea sensului[10]; dar ele nu marcau totuşi o desprindere completă de presiunea originalului biblic.

Pentru a aprecia rezultatul acestei metode, ilustrată nu numai de Milescu, dar şi de alţi cărturari care au contribuit la definitivarea traducerii sale, ne-am propus să reanalizăm punctele de vedere deja exprimate, plecând de la o sinteză a rezultatelor la care a ajuns cercetarea lingvistică din ultimul timp. În cea mai mare parte, materialul a fost preluat din studiile ample ale profesorului Vasile Arvinte[11] şi din monografia lui Ion Gheţie[12], dar acest material a fost reordonat dintr-o triplă perspectivă, sugerată de un articol al lui Leiv Flydal[13].

După Flydal, limba fiecărui individ se caracterizează prin coexistenţa, în proporţii diferite, a unor structuri decalate, pe care le numeşte „structuri lingvistice simultane". Decalajul poate fi *temporal*, dat de coexistenţa fenomenelor arhaice cu cele din limba vorbită; *spaţial*, dat de coexistenţa fenomenelor care aparţin unor dialecte sau graiuri diferite; *social*, dat de deosebirile de nivel sociocultural. Cercetarea acestor decalaje necesită o perspectivă adecvată: *diacronică* (în primul caz), *diatopică* (în al doilea) şi *diastratică* (în al treilea). Fiecare vorbitor, spune Flydal, are posibilitatea de a face *o alegere stilistică interstructurală*, optând pentru unul sau altul dintre elementele structurilor pe care le cunoaşte.

Judecând după studiile existente, *Biblia* de la 1688 este adecvată tipului de analiză propus de Flydal, ea fiind un exemplu tipic de coexistenţă a unor „structuri lingvistice simultane". Fiecare capitol al lucrării noastre va încerca să releve aceste structuri din perspectivă diatopică (elemente regionale muntenești, moldovenești şi, eventual, ardelenești), diacronică (elemente arhaice şi inovaţii) şi diastratică (elemente ale limbii vorbite, populare, şi ale celei scrise, savante), selectate din toate nivelurile limbii (fonetică, morfologie, sintaxă şi lexic). Pe baza rezultatelor din fiecare capitol, vom încerca să precizăm contribuţia *Bibliei* la dezvoltarea limbii literare româneşti, şi anume: la *unificarea*, la *modernizarea*

[10] Acest lucru este evidenţiat, în *ms. 45*, de procedeul de a întregi sensul prin paranteze unghiulare, adăugând cuvinte sau legături care nu se aflau în original, dar trebuiau presupuse pentru a înţelege fraza. *Ms. 45* fusese pregătit ca o adevărată ediţie critică, dar nevoia de a tipări cât mai repede cartea a făcut ca să se renunţe la acest procedeu, cât şi la indicarea prin cifre a ordinii cuvintelor în original, de la care traducerea era silită uneori să se abată. După N. A. Ursu, nu Milescu, ci Dosoftei ar fi alcătuit, „după metodele filologice ale umaniştilor, aparatul critic al traducerii" (*Note şi variante* la vol. Dosoftei, *Opere*, I, Bucureşti, 1978, p. 507. Vezi şi idem, *Noi informaţii privitoare la manuscrisul autograf şi la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în LR, XXXVIII, 1988, nr. 5).

[11] Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic*, în vol. *Monumenta*, pars I, *Genesis*, Iaşi, 1988; pars II, *Exodus*, Iaşi, 1971; pars III, *Leviticus*, Iaşi, 1993; pars IV, *Numeri*, Iaşi, 1995.

[12] Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975.

[13] Leiv Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, în „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap", XVI, 1952, p. 244–256.

şi la *diferenţierea stilistică* a acestei limbi. Putem rezuma această metodă prin următorul tabel:

Perspectiva analitică	Tipuri de structuri	Natura contribuţiei la dezvoltarea limbii literare
diatopică	*spaţiale*	*unificare*
diacronică	*temporale*	*modernizare*
diastratică	*sociale*	*diferenţiere stilistică*

Înainte de a intra în subiect, mai facem câteva precizări:

1. Analiza nu are în vedere manuscrisele, ci doar textul *Bibliei* în varianta sa tipărită, singura care putea contribui la dezvoltarea limbii literare.

2. Am considerat faptele drept „munteneşti" sau „moldoveneşti" nu plecând de la situaţia actuală a graiurilor, ci de la aceea existentă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Pentru apreciere, ne-am orientat, în general, după limba celor două manuscrise ale *Bibliei*, aşa cum procedează şi V. Arvinte în analizele D-sale: *ms. 4389* (= muntenesc) şi *ms. 45* (= moldovenesc, cu muntenizări sporadice, datorate copistului). Ca şi D-sa, am văzut în grafie un reflex al pronunţiei, deşi, în unele situaţii, acest lucru este discutabil (cum vom vedea în continuare).

În interpretarea fenomenelor din textele vechi nu există întotdeauna un consens al specialiştilor. Spre exemplu, un fenomen care astăzi este moldovenesc, pronunţarea dură a consoanelor şuierătoare *ş* şi *j*, pare să fi fost muntenesc în secolul al XVII-lea (se întâlneşte în *ms. 4389*), şi invers, pronunţarea lor palatalată, existentă astăzi în graiul muntean, pare să fi avut pe atunci răspândire în Moldova (se întâlneşte în *ms. 45*). Constatând această situaţie, Heimann Tiktin[14], urmat de Alexandru Philippide[15] şi de Ion Gheţie[16], a apreciat că normele dialectale din secolul al XVII-lea erau altele decât cele actuale. Teoria aceasta a fost combătută însă de Gheorghe Ivănescu[17]. După opinia sa, grafiile din secolul al XVII-lea nu reflectau pronunţia din graiuri, ci una cu mult mai veche. O serie de exemple din documentele secolului al XV-lea par să indice faptul că încă de atunci (dacă nu cumva mai dinainte) se petrecuse durificarea şuierătoarelor în Moldova şi înmuierea lor în Muntenia. Deci, în secolul al XVII-lea, graiurile moldovenesc şi muntenesc aveau, sub acest aspect, aceeaşi înfăţişare ca şi astăzi, numai că ea era mascată de grafie. „Înclin pentru ipoteza – spunea Ivănescu – că şi în secolul al XVII-lea clasa cultă moldovenească pronunţa *să, şi, ză, zî*, şi că grafiile *şe, şi, je, ji*

[14] H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1884, p. 99 şi urm. (citat de Philippide; vezi mai jos, nota 15).

[15] Alexandru Philippide, *Introducere în istoria limbei şi literaturei române*, Iaşi, 1888, p. 115.

[16] Ion Gheţie, *op. cit.*, p. 84, 140–145; idem, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Bucureşti, 1978, p. 82; idem, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Bucureşti, 1994, p. 150 şi 152.

[17] Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1945, p. 243 şi urm.

se explică prin tradiția ortografică din acel timp. Trebuie să admitem totuşi că măcar din când în când clasa cultă pronunța şi *še, ši, že, žî*, întocmai cum e cazul cu clasa moldovenească de azi (limba scrisă influențează doar asupra limbii vorbite). [...] Pentru noi este însă clar că în Moldova graiul popular [...] avea *š* şi *ž* velari (cu efect velarizant asupra vocalelor următoare) deja de la începutul secolului al XVII-lea"[18]. G. Ivănescu explica în mod asemănător situația din Muntenia, unde „era o altă tradiție ortografică decât în Moldova [...], în contradicție [...] cu probele că în acel secol *š* şi *ž* erau deja muiați"[19]. În finalul capitolului, G. Ivănescu era de părere că ipoteza unei norme ortografice era mai puțin plauzibilă – cel puțin în Moldova – şi că trebuie invocată o diferențiere socială între „graiul aristocrației moldovene originare din Maramureş", care avea pe *š, ž* muiați, şi graiul popular, care ajunsese la *š, ž* duri"[20].

Teoria lui G. Ivănescu este îmbrățişată de V. Arvinte, care combate interpretarea lui Ion Gheție[21]. După D-sa, „situația este, prin urmare, inversă decât cea existentă astăzi în vorbirea populară din cele două provincii. Ea se explică în cea mai mare măsură prin tradiția grafică". Dar, ca şi G. Ivănescu, autorul presupune totuşi „la cărturari rostirea cu şuierătoarele muiate" în Moldova şi dure în Muntenia. Dacă am considera fenomenul o simplă „tradiție grafică", el nu ne-ar mai interesa în lucrarea noastră. Totuşi, V. Arvinte pare să admită, cel puțin pentru manuscrisele *Bibliei*, o pronunțare reală, de vreme ce descrie fenomenul nu ca pe o simplă grafie, ci vorbeşte despre „rostirea dură a şuierătoarei *ş*" sau despre „rostirea palatală a şuierătoarei *ş*". Ca şi G. Ivănescu, D-sa presupune două „variante ale limbii literare", numai că nu le mai explică printr-o diferențiere socială (aristocrație – poporul de jos), ci printr-una culturală în sens larg (oameni culți – oameni lipsiți de cultură). În această ipoteză, dacă înțelegem bine, schimbarea unei forme precum *cenuşe* din *ms. 45* în *cenuşă* în cartea tipărită ar trebui interpretată nu ca înlocuirea unei grafii moldoveneşti nereale (tradiționale) cu o grafie munteneacă nereală, ci ca înlocuirea unei norme vorbite cu o altă normă vorbită. Ca şi V. Arvinte, vom considera deosebirile de timbru ale şuierătoarelor ca un caz de diferențiere diastratică, iar nu diatopică, aşa cum le consideraseră Tiktin, Philippide şi Gheție.

3. Nu mai puțin dificilă este deosebirea dintre fenomenele regionale şi cele populare. Astfel, un fenomen care astăzi este muntenesc, anume păstrarea lui *ja* etimologic în *el tăia, el ia*, pare să fi fost popular în secolul al XVII-lea. Inovația moldovenească a închiderii la *je* (*el tăie, el ie*) nu apare în *ms. 45* al traducerii lui Milescu şi este slab atestată în texte din veacul al XVII-lea[22]. Se pare că ea nu reuşise să se extindă în cadrul subdialectului moldovenesc. De aceea, prezența în

[18] *Ibidem*, p. 245.
[19] *Ibidem*, p. 246.
[20] *Ibidem*, p. 264.
[21] Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic* la *Facerea*, p. 56, la *Ieşirea*, p. 6–7, la *Preoția*, p. 3–4.
[22] Ion Gheție, *Baza dialectală*..., p. 120.

Biblie a formelor cu *ia* nu pledează neapărat pentru caracterul muntenesc al limbii acesteia. Tot astfel, un fenomen care astăzi caracterizează graiurile moldovenești, pluralul în *-ă* al neutrelor terminate în *-r* (*cară, izvoară, pahară* etc.), datorită velarizării lui *-e*, era popular în secolul al XVII-lea, întâlnindu-se și în texte muntenești (între care *ms. 4389*).

4. Vom considera un fenomen „arhaic" nu din perspectiva situației actuale, ci din aceea a secolului al XVII-lea. Astfel, cu greu am putea numi „arhaice" formele de imperfect persoana a VI-a (*ei intra, ei era* etc.), prezente în *Biblie*, pentru că inovația bănățeană a formelor cu *-u* analogic își face apariția în scris abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea[23]. Nu avem nici un indiciu că această inovație ar fi fost cunoscută de traducătorii moldoveni sau munteni ai *Bibliei* de la 1688 și că ei ar fi respins-o, optând pentru formele mai vechi. Deci, în acest caz, ei nu aveau în uz două „structuri lingvistice simultane" – fenomen care va apărea mult mai târziu, pe timpul lui Heliade.

5. Am considerat „regionale" acele fenomene arhaice care deveniseră proprii unor graiuri și serveau la deosebirea acestora. De exemplu, africata moldovenească *ĝ*, provenită din lat. *j + o, u* sau din lat. *d, g + j*, reflecta un stadiu mai vechi decât șuierătoarea muntenească *j*. Dar, în secolul al XVII-lea, decalajul diacronic se transformase într-un decalaj diatopic, între graiurile moldovenesc și muntenesc.

6. Invers, am considerat „arhaice" acele fenomene care nu deveniseră proprii graiurilor, ci caracterizau limba veche în ansamblu. Astfel, *-u* final postconsonantic, prezent astăzi în graiurile din sudul Moldovei și din estul Munteniei[24], apărea frecvent în jurul lui 1700 nu numai în textele moldovenești (*ms. 45*, cronica lui Neculce), dar și în scrierile cronicarilor munteni, de exemplu la Radu Greceanu[25], unul dintre traducătorii *Bibliei* de la 1688. În aceste condiții, înlăturarea lui parțială în tipăritura de la București pare să se explice mai bine ca o reacție față de un fenomen apreciat ca „arhaic" decât ca o „muntenizare".

II. Structura lingvistică a *Bibliei de la București* din perspectivă diatopică

Multă vreme s-a crezut că *Biblia lui Șerban* reflectă exclusiv graiurile sudice. În lucrarea *Rumänische Sprache und Literatur* (§ 6), Moses Gaster spunea: „Limba este în întregime aceea a dialectului muntenesc și se deosebește fundamental de dialectul moldovenesc". Dar el nu excludea posibilitatea ca lucrarea, scrisă inițial în grai moldovenesc, să fi fost muntenizată la tipărire, pentru că „nu numai o carte

[23] *Ibidem*, p. 170.

[24] Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 688.

[25] Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*[2], București, 1971, p. 316.

scrisă într-un anumit dialect a fost schimbată în alt dialect atunci când s-a tipărit"[26]. Punctul de vedere al lui Gaster a fost împărtășit de Gh. Nedioglu, după care „limba *Bibliei* [...] a impus definitiv graiul muntenesc ca bază pentru limba literară a românimii întregi"[27].

Prezentată într-un manual școlar din 1930, ideea s-a transformat repede în dogmă. La acest proces a contribuit Al. Rosetti, care susținea, în anul 1942, că *Biblia* bucureșteană „desăvârșește impunerea graiului muntean ca limbă literară"[28], iar într-un manual școlar din anul 1946, scris în colaborare cu J. Byck, se referea la ea ca la o „operă de fixare ca limbă literară a graiului muntenesc"[29]. În tratatul scris în colaborare cu B. Cazacu și Liviu Onu, Rosetti își menținea punctul de vedere, văzând importanța lingvistică a *Bibliei* în „consolidarea trăsăturilor muntenești ale limbii literare"[30]. Toate alternanțele constatate aici, în diverse compartimente ale limbii, erau apreciate ca existente în limba literară a epocii; nici unul dintre fenomene nu era considerat moldovenesc.

Prin astfel de afirmații, Nedioglu și Rosetti plasau unificarea limbii literare românești cu două secole mai devreme. Punctul lor de vedere era împărtășit și de o serie de istorici sau de istorici literari, care insistau asupra caracterului unitar al limbii acestei opere. Constantin Solomon era convins că „tălmăcitorii de la București [= frații Greceanu, după opinia sa] traduc *Biblia* într-o limbă unitară, o limbă care trebuia să fie înțeleasă de românii de pretutindeni"[31]. După Ștefan Ciobanu, „frații Greceanu au știut să imprime textului *Vechiului Testament* al moldoveanului Nicolae Milescu vigoarea și energia graiului muntenesc", iar opera lor „încheie un capitol în formarea și evoluția limbii românești literare"[32]. În manualul de istorie literară al lui Gabriel Drăgan, ea este prezentată ca „cea dintâi operă unitară de limbă românească"[33]. Și Virgil Cândea vorbește despre „un moment capital în procesul de formare a limbii române literare"[34], iar mitropolitul Antonie Plămădeală susține că „limba *Bibliei* e limba din zona București – Târgoviște. [...] Prin *Biblie*, limba s-a răspândit peste tot pe unde erau români. Cartea a circulat mult"[35]. În tratatul academic de *Istorie a literaturii române,* se apreciază că lucrarea „a contribuit la impunerea graiului muntenesc ca bază a

[26] După Petre V. Hanes, *Studii de istorie literară*, București, 1970, p. 109.

[27] După Ion Gheție, *Biblia de la București și procesul de unificare a limbii române*, în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 54.

[28] Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Noțiuni generale*, București, 1942, p. 80.

[29] Al. Rosetti și J. Byck, *Manual de literatură și limbă română pentru clasa a VI-a*, București, 1946, p. 73.

[30] Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *op. cit.*, p. 167.

[31] Const. Solomon, *Biblia de la București (1688). Contribuțiuni nouă istorico-literare*, Tecuci, 1932, p. 48.

[32] Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 204.

[33] Gabriel Drăgan, *Istoria literaturii române*, București 1946, p. 70.

[34] Virgil Cândea, *Paradisul și grădina*, în RITL, XXXV, 1987, nr. 3–4, p. 20.

[35] Antonie Plămădeală, *Biblia de la București*, p. 1006.

limbii literare", în pofida numeroaselor alternanțe, considerate proprii graiului respectiv în epoca veche[36].

Dimpotrivă, Ovid Densusianu vedea în această operă un regres față de cărțile coresiene, sub aspectul unității limbii, datorită numeroaselor forme moldovenești conținute în paginile ei[37]. Amestecul fusese sesizat mai înainte de către istoricul V. A. Urechiă, care și-l explica prin colaborarea unor cărturari din provincii diferite. După părerea sa, prin *Biblia lui Șerban* „câștigă mult în unificare limba literară românească, din cauză că la publicarea ei iau parte români din ambele principate, ca Radu și Șerban Greceanu (munteni) și Mitrofan, fost episcop de Huși (moldovan)"[38]. Elogiul făcut lipsei de unitate a *Bibliei*, de către V. A. Urechiă, era motivat de credința sa că româna literară este rezultatul unei sinteze a graiurilor moldovenesc și muntenesc, în timp ce condamnarea ei, de către Ovid Densusianu, se făcea în virtutea convingerii lui că limba noastră literară s-a constituit prin impunerea subdialectului muntean. De aceea Urechiă vedea o calitate acolo unde Densusianu vedea un defect.

Opinia lui Densusianu este reluată într-un studiu de către profesorul G. Istrate, după care *Biblia*, deși tipărită în Țara Românească, „nu reprezintă graiul acestei provincii" și, prin urmare, nu se poate spune că „marchează un moment hotărâtor în impunerea graiului muntenesc în limba noastră literară"[39]. Părerea sa se întemeia exclusiv pe prezența în *Biblie* a perfectului compus, folosit în graiurile din Moldova, unde perfectul simplu a dispărut. Argumentul acesta nu este însă doveditor, pentru că studiile ulterioare ale lui V. Arvinte au demonstrat că *Biblia* folosește în egală măsură ambele forme de perfect, așa cum o fac, de altfel, cele două manuscrise, *45* și *4389*. De aici se vede că perfectul simplu nu dispăruse încă din subdialectul moldovenesc și că nu putem transfera în limba veche o situație existentă în graiurile actuale. Convins că *Biblia de la București* folosește în mare măsură traducerea mai veche a *Noului Testament* de la Bălgrad (1648), G. Istrate vedea în ea „o operă de colaborare rezultată din eforturile comune ale ardelenilor, moldovenilor și muntenilor"[40]. Ar fi vorba deci de o primă sinteză, similară cu cea din epoca modernă, numai că ideea influenței ardelenești în limba *Bibliei* rămâne o simplă presupunere.

Într-un studiu din anul 1972, Ion Gheție demolează pur și simplu concluzia lui Al. Rosetti, printr-o amplă serie de exemple, culese în cea mai mare parte din domeniul foneticii, unul din domeniul morfologiei și câteva din acela al vocabularului. După D-sa, teoria lui Rosetti „este contrazisă în mod constant" de fapte: „*Biblia de la București* e departe de a oferi un model de grai muntenesc

[36] *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 457.

[37] Ovid Densusianu, *Opere*, III, București, 1977, p. 28.

[38] V. A. Urechiă, *Schițe de istoria literaturei române*, București, 1855, p. 133.

[39] G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în AUI, s.n., secț. III (Științe sociale), tom. III, 1957, fasc. 1–2, p. 86, 87.

[40] *Ibidem*, p. 88.

literar, prezentând numeroase particularităţi care contravin normelor tradiţionale ale scrierilor munteneşti, aşa cum fuseseră ele fixate în tipăriturile coresiene, şi se îndepărtează totodată de normele unice supradialectale ale românei literare, cristalizate definitiv în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea". În consecinţă, „*Biblia de la Bucureşti* n-a putut desăvârşi impunerea graiului muntean ca bază a limbii literare"; dimpotrivă, ea „reprezintă punctul culminant al influenţei graiului moldovenesc asupra limbii scrise în Muntenia în secolul al XVII-lea"[41]. Totuşi, Ion Gheţie recunoştea caracterul dominant al trăsăturilor lingvistice munteneşti[42]. De aceea, într-un articol ulterior, D-sa nu nega faptul că opera respectivă „a contribuit la impunerea graiului muntean ca bază a limbii literare", deşi „n-a jucat un rol decisiv în unificarea limbii literare" – cum se afirmase[43].

Un punct de vedere apropiat de acela al lui Gheţie are Petre V. Haneş, după care „*Biblia* nu e scrisă în dialect muntenesc, dar se apropie de el". Explicaţia faptului ar fi aceea că traducătorul însuşi, N. Milescu, ar fi avut o limbă amestecată, „trăind în ambele ţări"[44]. Dar această explicaţie nu este deloc convingătoare. Mai întâi, Milescu a trăit în Ţara Românească doar un an, între 1659 şi 1660, când l-a însoţit pe Gh. Ghica, timp prea scurt pentru a-şi schimba graiul. În al doilea rând, studierea *ms. 45* nu conduce la ideea unui amestec, ci dimpotrivă, relevă un grai moldovenesc curat, pe care copistul muntean nu a reuşit să-l altereze prea mult. Amestecul a apărut în faza finală a elaborării *Bibliei*, nu în faza iniţială a sa.

Într-un studiu din anul 1985, Felicia Şerban diminuează simţitor rolul elementului muntenesc: după părerea D-sale, „rezultatul este un amestec de graiuri" atât sub aspect lexical, cât şi sub aspect fonetic[45]. Consacrând câteva studii cu caracter monografic primelor cărţi ale *Bibliei*, V. Arvinte constată, de asemenea, „un amestec de norme"[46], care angajează toate compartimentele limbii, mai puţin sintaxa. Caracterul exhaustiv al acestor studii a permis ca ideea amestecului, până atunci exemplificată mai mult sau mai puţin sumar, să fie pentru prima dată demonstrată în mod convingător. Indicaţiile de frecvenţă, la care autorul recurge în mod constant, contribuie la relevarea ponderii fenomenelor prezentate, care se dovedeşte a fi, într-adevăr, mai mare pentru cele munteneşti decât pentru cele de tip moldovenesc.

Un inventar sumar al particularităţilor dialectale confirmă acest punct de vedere, dar ne ajută totodată să semnalăm un fapt important, care nu a fost subliniat îndeajuns: acela că *foarte puţine norme există în stare pură; de obicei ele se aplică în mod inconsecvent la toate nivelurile, aşa încât mai fiecare normă coexistă cu abaterea de la ea, reflectând o normă de tip diferit. Ceva mai mult, alternanţa*

[41] Ion Gheţie, *Biblia de la Bucureşti*..., p. 54–55 şi 64; vezi şi *Baza dialectală*..., p. 342.

[42] Idem, *Biblia de la Bucureşti*..., p. 61.

[43] Idem, *Biblia de la Bucureşti în lumina unor cercetări mai vechi şi mai noi*, în LR, XXXII, 1988 p. 503.

[44] Petre V. Haneş, *op. cit.*, p. 112.

[45] Felicia Şerban, *Cuvinte regionale în primele traduceri româneşti ale „Cântării Cântărilor"*, în CL, XXX, 1985, nr. 1, p. 47.

[46] Vasile Arvinte, *Studiu introductiv* la *Facerea*, p. 103. Constatarea este întărită prin studiile introductive la următoarele trei cărţi ale *Bibliei*.

dintre normă şi abatere angajează de multe ori acelaşi cuvânt, fie pe spaţii mai largi, fie chiar în cuprinsul aceleiaşi pagini. Pentru a evidenţia acest lucru, vom înregistra particularităţile pe două coloane.

1. Particularităţi fonetice

Munteneşti	*Moldoveneşti*
– accentul în *áripă*[47], *prépeliţe*;	– accentul în *arípă, vúltur;*
– grupul *á* + *n* + voc. >*âi: călcâi, căpătâi, dentâi, pâine*;	– grupul *á* + *n* + voc. >*ăi* (fază mai veche)*: dentăi*;
– grupul *á* + *m* + cons. >*u: umbla, umple*;	– grupul *á* + *m* + cons. >*î* (fază mai veche)*: împle/înple*;
– *a* neaccent. + *n* + voc. >*e, i: strein, striin*;	–
– *e* neaccent. închis la *i: braţile, dobitoacile, hainile, îngirii, peştiră, sufletile, ucinicii*;	– *e* neaccentuat păstrat: *braţelor, îngerii, peşteră, sufletele*;
– *e* neaccent. netrecut la *i* în *fecior*;	–
– *i* netrecut la *u* în *zioa*;	– *i* trecut la *u* în *zua*[48];
– *i* păstrat în *mira*;	–
– *o* păstrat în *coconii*;	– disimilarea lui *o* în *cuconii*;
– *o* neaccent. netrecut la *u* în *preot, preoţască*;	–
– păstrarea labialei în *a fi, fiară, fier, fiêrbe, firea.* Forme corecte (etimologice): *hicleşug*;	– palatalizarea labialei *f* în *a hi*[49], *her / hier, herbi* „fierbi", *hiară, hieresteu, hiiarea* „fierea" *hirea, răşchira.* Hipercorecţia în *movilă* (< sl. *mogyla*), *viclean / ficlean* (< magh. *hitlen*), *vicleni, viclenie, vicleşug / ficleşug* (< magh. *hütlenség*);

[47] Repartiţia o face Ion Gheţie după atlasul lui Weigand (*Baza dialectală...*, p. 94), numai că *áripă* apare şi în *ms. 45* moldovenesc. Este greu de spus dacă e vorba de o intervenţie a copistului muntean sau dacă nu cumva, în perioada veche, aria lui *áripă* nu era mai largă. Din acest motiv, probabil, V. Arvinte nu se pronunţă în privinţa repartiţiei dialectale a accentuării (*Studiu lingvistic* la *Ieşirea*, p. 1). Situaţia seamănă cu cea a cuvântului *vultur*: accentul muntenesc, *vultúr*, se găseşte în *ms. 45*. De această dată, V. Arvinte explică accentuarea din *ms. 45* prin intervenţia copistului (*Studiu lingvistic* la *Preoţia*, p. 1).

[48] Forma este citată de Ion Gheţie (*Baza dialectală...*, p. 332) cu trimitere la p. 755[a], dar la această pagină găsim *zioa*. Bănuim că este vorba de o greşeală de notare a paginii, pentru că nici verbul *asămăna-l-voiu*, citat la aceeaşi pagină, nu se găseşte acolo. *Zua* apare însă în *Noul Testament de la Bălgrad*, în versetul corespunzător (Matei, *6*, 34).

[49] Semnalat de Mihai Moraru, *Loca obscura în Biblia de la Bucureşti*, în „Dacoromania", 7, 1988, p. 150. Palatalizarea labialelor nu era necunoscută unor graiuri munteneşti (estice) şi olteneşti, dar ca apare sporadic în texte munteneşti din secolul al XVII-lea (Ion Gheţie, *Baza dialectală...*, p. 276, 279, 284, 285) şi nu afectează decât puţine cuvinte; în *Biblia* de la 1688 fenomenul este cu mult mai frecvent şi angajează o serie mai întinsă de cuvinte.

– nevelarizarea lui *e, ea, i* după spirantele *s, z*: *aduseră, asemăna, asemănare, mătase, osebi, se, seamă, seară, semănaţ, seminţie, simţire, singur, ţesetură; Dumnezeu, păzească, zi, zise(ră)*. Forme corecte: *arzând, sâmbetele, sângele*;
– nevelarizarea lui *e, ea, i* după africata *ţ*: *preoţească, ţermuri, ţesătură, ţesut, viţel*;

– africata *ţ* rostită muiat în finală: *ardeţi, aruncaţi, aţi, căutaţi, chinuiţi, câţi, coţi, faceţi, gâlceviţi, îţi, toţi*;
– rostirea dură a lui *l* final: *fel*;

– nevelarizarea lui *e, ea, i* după labiale: *albeaţă, iubescu, merg, topesc, veac, veşmintele*. Formă corectă (etimologică): *zămislit*;
– nevelarizarea lui *e, i* după *t, d, n, r*: *blestemul, Dumnezeu, nedejdui, obrezui, Reveca, strica, strigă*;

– trecerea la *j* a africatei *ĝ*: *ajutoriu, batjocori, împrejur, încunjurate, joc, juca, judeca, jug, juncă, junghere, jur, jurământ*;
– trecerea la *z* a africatei *dz*: generală;
– sonorizarea lui *s* în grupurile *sm, sn*: *zmaragd, zmirnă, zmoală, zmochin, zmultă, znop*;
– nepropagarea lui *n* în *genuchi, mănuchiu, rănichi*;
– forma *îndărăt* (corespunzând mold. *îndrăptu*).

– velarizarea lui *e, ea, i* după spirantele *s, z*: *adusără, asămăna, asămănare, mătasă, osăbêşte, samă, sară, să, sămănaţi, săminţie, sâmţire, sângur, ţăsătură; Dumnezău, păzaşcă, zî, zâse(ră)*. Hipercorecţia în *arzind, simbetele, singele*;
– velarizarea lui *e, ea, i* după africata *ţ*: *preoţască, ţărmuri, ţăsătură, ţăsut, viţăl*. Forme hipercorecte: *aţiţind, trimiţind;*
– africata *ţ* rostită dur în finală: *ardeţ, aruncaţ, aţ, căutaţ, chinuiţ, câţ, coţ, faceţ, gâlceviţ, îţ, toţ*;
– rostirea muiată a lui *l* final: *feli, feliuri;*
– velarizarea lui *e, ea, i* după labiale: *clipască, cùrvăsc, vac, vărtute, veşmântele, vorovască*. Hipercorecţia în *zemisli*;
– velarizarea lui *e, i* după *t, d, n, r*: *blestămul, Dumnăzău, hiarălor, nădejdui, obrăzui, să omoară, pâraşte, Răveca;*
– menţinerea africatei *ĝ*: *agiutoriul, batgiocurêşte, împregiur, încungiurară, giunghiiare, giurământ*;

– nesonorizarea lui *s* în grupurile *sm, sn: snop*;

– propagarea lui *n* în *genunchi*;

2. Particularităţi morfologice

Munteneşti

– articolul posesiv variabil: „toate *ale* lui", „*ale* cui sânt acêstea", „copii *ai* lui", „trupul [...] *al* păsărilor";

Moldoveneşti

– articolul posesiv invariabil: „păcatele mêle şi *a* părinţilor", „oştenii *a* lui Hristos", „în mijlocul Ghebei şi *a* cetăţii";

– pl. art. *mâ(i)nile*;	– pl. art. *mânule*;
– pl. *brâne* (de la *brâu*);	–
– sg. art. *tatăl*;	– sg. art. *tatul*;
– pron. personal de pers. III şi VI: *dânsul, dânsa, dânşii, dânsele*;	–
– contragerea în sintagmele prepoziţionale *dentr-însul, într-însul, într-înşii*;	–
– pron. nehotărât *celalalt*;	– pron. nehotărât *alalt*;
– pron. nehotărât *cinevaşi*;	– pron. relativ *ce* în locul lui *care*;
– pron. negativ *nimeni*;	– pronume negativ *nime*;
– adj. *nalt, -ă*;	– adj. *înalt, -ă*;
– imperativul în *-o*: *vino!*;	–
– adverbele *acum, dendărăt, denlăuntru, înlăuntru, nainte, tocma*;	–
– adverbele *aici, acolo*;	– adverbele *aicea, acolea*;
– loc. adv. *mai (î)nainte*;	–
–	– adverbul *astară* „astă seară”;
– prepoziţiile *dupe, dupre, împrejur*;	– prepoziţiile *după*, (mold. şi popular) *prejur*.
– conjuncţiile *deaca, deca*.	–

3. Particularităţi lexicale[50]

Munteneşti	*Moldoveneşti*
– cuvintele: *austru, bogză, broboană* „strugure”, *cearşaf, cizmă, crug, curte, doică, ficat, ginere* „mire”, *gâtlej, a (h)răpi* „a jefui”, *judecată, mocioriţă, mumă, năcovalnă, nevastă* „mireasă”, *noroi, os, păpădie, pârmăcuit* „măsurat cu parmacul”, *pisică, praf / prah, rănichi, a scuipi, şomâc, şorliţă, taur, târcav, a vorbi, zăpadă, zăvastă* etc.	– cuvintele: *a amistui, apesteală, băhniş, boinic, boleac, a buhni, chelşug, a dodăi, dodeială, făgadă, genune, haslă, hâtrie, hâtru, hreasc, hricică, a se înturna, jămnă, a jecui, lac* „groapă”, *mălai* „mei”, *a mâlcomi, mâlcomiş, a mâlcomişi, mreajă, ogradă, omăt, palancă, pântece, poamă* „strugure”, *pripoit* „spânzurat”, *a prişleşi* „a (se) înstrăina”, *proaşcă* „coardă”, *puhoi, puhoios, a răşchira* „a risipi”, *sără(i)man* „orfan”, *sicriiul, smârdă* „tină”, *stog, a stropşi, sudalmă, a sudui, suduitoriu, şatră, şipot, şireag* „şir”, *tină, a (se) tâmpi* „a (se) toci”, „a slăbi”, *vizunie, vârtucios, a vorovi, a zborî* „a se înălţa”, *a zgârci* „a îngrozi” etc.

[50] Cele mai multe particularităţi de acest fel au fost semnalate de N. A. Ursu, *Noi informaţii*, în LR, nr. 5, 6/1988 şi nr. 1, 2/1989.

Lista particularităților nu este, firește, completă, pentru că limba *Bibliei* nu a fost încă analizată în totalitatea sa și pentru că nu le include și pe acelea mai mult sau mai puțin discutabile. Astfel, Ion Gheție consideră conjuncția *veri* muntenească[51], dar ea apare și în *ms. 45* al lui Milescu[52], ceea ce înseamnă că nu era necunoscută graiurilor moldovenești. După V. Arvinte, pronumele nehotărât *cevași*, prezent în primele cărți ale *Bibliei*, „pare a constitui o trăsătură caracteristică a normei sudice muntenești"[53], numai că acest punct de vedere, chiar prudent exprimat, nu rezistă în continuare, deoarece autorul însuși îl constată în *Numerii* și în *ms. 45*[54]. După opinia lui Ion Gheție, nu ar fi exclus ca o serie de cuvinte, precum *sudalmă, sudui, tină*, caracteristice graiurilor nordice, să fi fost cunoscute și în Muntenia, în perioada veche[55]. Dar, dincolo de aceste incertitudini, este de pe acum evident faptul că puține sunt particularitățile muntenești care să nu-și aibă corespondentul lor moldovenesc – și nu este exclus ca cercetarea ulterioară să completeze lipsurile, atestând sporadic abateri de la normele care, deocamdată, se prezintă ca fiind unice. Decalajele sunt date mai mult de frecvență, pentru că primele sunt, în general, mai frecvente decât celelalte. Dar și frecvența este un criteriu relativ și, nu de puține ori, constatăm că raportul ocurențelor, indicat de V. Arvinte, se schimbă de la o carte la alta[56].

Tabloul prezentat de noi relevă faptul că *particularitățile moldovenești domină net în lexic, cele muntenești în morfologie, iar în fonetică cele două zone dialectale tind să se echilibreze*, cu o ușoară preponderență numerică a particularităților de tip sudic. În aceste condiții, ne întrebăm dacă concluzia provizorie a lui Ion Gheție, după care „*Biblia de la București* [...] trebuie considerată [...] un text muntenesc care a suferit o destul de puternică influență nordică"[57], ar mai putea fi menținută. S-ar putea considera la fel de bine un text moldovenesc (tradus și revizuit de moldoveni) puternic muntenizat, cu atât mai mult cu cât această idee corespunde întru totul adevărului istoric. Rămâne în picioare teza „amestecului de norme", cu precizarea că *puține sunt normele dialectale care să nu se neutralizeze în textul definitiv al operei printr-o serie de excepții*. Caracteristice rămân alternanțele: *áripă* și *arípă, dentâi* și *dentăi, împle* și *umple, sufletile* și *sufletele, zioa* și *zua, coconii* și *cuconii, fier* și *hier, hicleșug* și *vicleșug, aduseră* și *adusără, zi* și *zî, arzând* și *arzind, sângele* și *singele, țermuri* și *țărmuri, ardeți* și *ardeț, fel* și *feli, veșmintele* și *veșmântele, zămislit* și *zemisli, blestemul* și *blestămul, nedejdui* și *nădejdui, Reveca* și *Răveca, ajutoriu* și

[51] Ion Gheție, *Baza dialectală*..., p. 176.
[52] Vasile Arvinte, *Studiu introductiv* la *Preoția*, p. 15.
[53] *Ibidem*, p. 10.
[54] Idem, *Studiu introductiv* la *Numerii*, p. 9.
[55] Ion Gheție, *Baza dialectală*..., p. 339.
[56] Vezi, de exemplu, observația sa în legătură cu *nărod* și *norod* în *Studiu lingvistic* la *Ieșirea*, p. 2.
[57] Ion Gheție, *Biblia de la București și procesul de unificare*..., p. 61.

agiutoriul, *znop* şi *snop*, *genuchi* şi *genunchi*, *ale lui* şi *a lui*, *mînile* şi *mânule*, *tatăl* şi *tatul*, *celalalt* şi *alalt*, *nimeni* şi *nime*, *nalt* şi *înalt*, *dupe* şi *după*, *zăpadă* şi *omăt*, *noroi* şi *tină*, *broboană* şi *poamă*, *curte* şi *ogradă*, *a hrăpi* şi *a jecui*, *a vorbi* şi *a vorovi* ş.a.m.d.

Confruntarea dintre cele două subdialecte se face pe fondul unor alternanţe ce caracterizau limba populară în ansamblu, de exemplu între pronumele demonstrative *cesta*, *ceasta* şi *acesta*, *aceasta*, între *ceea* şi *aceea*, între pluralele *umere* şi *umeri*, între genitivele *mărei* şi *mării*, *casei* şi *casii*, între femininul *pustie* şi neutrul *pustiu*, între infinitivele *povăţui* şi *povăţi* etc. etc. De altfel, în multe privinţe, limba literară românească nu este nici astăzi fixată (după Alf Lombard, ea este „limba literară cea mai puţin fixată" dintre limbile romanice...).

Se pune întrebarea dacă presupusa utilizare a *Noului Testament* de la Bălgrad (1648) şi-a lăsat sau nu amprenta asupra configuraţiei dialectale a *Bibliei lui Şerban*. Comparând o serie de capitole, am observat că particularităţile ardeleneşti sunt de obicei evitate:

Capitolul	*Noul Testament (1648)*	*Biblia (1688)*
Ioan, *9*, 39	giudecată	judecată
Ioan, *10*, 10	să giunghé	să junghé
Matei, *2*, 16	batgiocurit	batjocorit
Matei, *11*, 29	giugul	jugul
Matei, *20*, 19	batgiocurească	batjocurească
Matei, *22*, 4	giunghii	sânt junghiate
Luca, *4*, 9	gios	jos
Luca, *4*, 14	deînpregiur	împrejurul
Luca, *4*, 37	împregiurul	împrejurul
Luca, *11*, 19	giudecătorii	judecătorii
Matei, *6*, 34	zua	zioa
Matei, *4*, 24	adusără	aduseră
Matei, *13*, 24	asamănă-să	asemănă-se
Matei, *3*, 1	craiu	împărat
Matei, *2*, 13	iaca	iată
Matei, *4*, 23	povestuind	propoveduind
Matei, *21*, 5	supt târhat	supt jug
Ioan, *9*, 22	varecine	cineva
Ioan *10*, 23	tărnaţul	bolta
Luca, *4*, 18	surumanilor	săracilor
Luca, *11*, 27	zgăul	pântecele
Luca, *11*, 31	giudeţ	judecată
Luca, *11*, 33	speae	obroc
Luca, *11*, 45	ne faci băsău	ne ocărăşti
Luca, *11*, 54	aleşuindu-l	pândindu-l

Exemplele de păstrare a unor particularităţi ardeleneşti sunt foarte puţine:

Ioan, *9*, 6	tină	tină
Luca, *4*, 41	Dumnezău	Dumnezău
Luca, *7*, 31	voiu asămăna	voiu asămăna
Matei, *13*, 25	sămănă	sămănă
Matei, *13*, 27	zisără	zisără
Matei, *13*, 31	asămănată iaste	asămănată iaste
Matei, *16*, 2	sara „seara"	sară
Matei, *17*, 9	săngur	sângur
Luca, *4*, 40	fealiure	fealiuri

Elementele comune nu implică neapărat o influenţă directă a tipăriturii ardelene – aşa cum a presupus G. Istrate. Cuvântul *tină* putea fi cunoscut şi în Muntenia în acea vreme, iar velarizarea lui *e, ea, i* după *s, z*, precum şi palatalizarea lui *l* în *fealiuri* s-ar putea explica şi prin intervenţia diortositorilor moldoveni ai *Bibliei* de la 1688[58]. Că aşa stau lucrurile, ne-o dovedeşte africata *ĝ*, care apare în *Biblie* (de exemplu la Matei, *9*, 35) în cuvântul *încungiura* (Iisus), acolo unde *Noul Testament* ardelean are *îmbla* (Iisus). Influenţa ardelenească a fost indirectă, ea exercitându-se doar la nivelul lexicului, printr-o serie de cuvinte existente în *ms. 45* al versiunii moldoveneşti (cum este *afund* „adânc" şi altele, semnalate de N. A. Ursu în studiul D-sale)[59].

Limba *Bibliei* de la 1688 este o sinteză a graiurilor moldovenesc şi muntenesc, realizată de câţiva cărturari, dar ea se deosebeşte esenţial de sinteza lui Luther, cu care a fost comparată[60]. Luther a generalizat formele dialectale selectate, transformându-le în veritabile norme, în timp ce în *Biblia* noastră „amestecul e dezordonat şi dictat de întâmplare, nu de o voinţă fermă de a sistematiza, unificând în tipare omogene"[61].

Explicaţia se află în însuşi procesul de redactare a cărţii. Aşa cum au arătat Virgil Cândea şi N. A. Ursu[62], traducerea brută a lui Milescu a fost revizuită de un alt moldovean (viitorul mitropolit Dosoftei, după N. A. Ursu), iar acest manuscris a fost copiat de un muntean, Dumitru din Câmpulung-Muscel (= *ms. 45* de la Cluj). Copistul nu a respectat întotdeauna caracterul moldovenesc al limbii, ci a înlocuit uneori trăsăturile fonetice moldoveneşti prin corespondentele lor munteneşti. Manuscrisul lui Milescu a mai fost folosit de un alt traducător, muntean (identificat

---

[58] Pentru verbele *a semăna* şi *a asemăna*, profesorul Arvinte admite şi o influenţă a substantivului *sămânţă*, în care *ă* rezultase printr-un proces normal de evoluţie fonetică (*Studiu lingvistic* la *Facerea*, p. 61).

[59] Vezi N. A. Ursu, *Noi informaţii, passim.*

[60] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 14 (comparaţie reluată de atunci de mai mulţi comentatori).

[61] Ion Gheţie, *Baza dialectală*..., p. 341, cf. şi *Biblia de la Bucureşti şi procesul de unificare*..., p. 64.

[62] Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, p. 106–171; N. A. Ursu, *Note şi variante*, p. 504–513; idem, *Noi informaţii*, I, p. 456 şi urm.

de N. A. Ursu cu Daniil Panoneanul)[63], autorul *ms. 4389* de la Bucureşti. După părerea lui Virgil Cândea[64] şi a lui N. A. Ursu[65], acest manuscris n-a mai fost folosit la definitivarea traducerii *Vechiului Testament* de către fraţii Greceanu, dar analizele minuţioase făcute de către V. Arvinte relevă, de multe ori, opţiuni ale fraţilor Greceanu pentru cuvinte şi forme din *ms. 4389*, explicabile prin colaţionarea celor două manuscrise în sinteza finală[66]. Comparând cele două versiuni cu versiunea definitivă, am constatat numeroase corespondenţe bilaterale:

Facerea	*ms. 45*	*ms. 4389*	*Biblia (1688)*
1, 2	nevădzut	nevăzut	nevăzut
1, 4	usăbi	osebi	osebi
1, 5	dzuă	zioa	zio
1, 6	aşea	aşa	aşa
1, 9	să ivască	să se ivească	să se ivească
1, 22	împleţi	umpleţ	umpleţi
1, 31	a şeasea	a şasea	a şasea
2, 10	să adepe	să adape	să adape
2, 15	să o păzască	să-l păzească	să o păzească
2, 18	agiutoriu	ajutoriu	ajutoriu
2, 23	acmu	acum	acum
2, 24	maica lui	muma lui	mumă-sa
3, 1	şearpele	şarpele	şarpele
3, 17	poăncit	poruncit	poruncit
3, 23	scoasă	scoase	scoase
4, 10	strâgă	strigă	strigă
8, 8	porâmbul	porumbul	porumbul
9, 2	mânule	mâinile	mâinile
9, 23	îndărăptu	îndărăt	îndărăt
15, 9	giuncă	junc	juncă
18, 7	viţăl	viţel	viţel
19, 1	şedea	şădea	şădea

[63] Primul care a făcut identificarea a fost Al. T. Dumitrescu (*Contribuţiuni la istoriografia românească veche*, în vol. *Lui Ioan Bianu. Amintire din partea foştilor şi actualilor funcţionari ai Academiei Române la împlinirea a şasezeci de ani*, Bucureşti, 1916, p. 251), pe care însă N. A. Ursu nu-l mai pomeneşte în articolul D-sale (*Un cărturar puţin cunoscut, de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul*, în „Cronica", XVI, 1981, nr. 43, p. 5), unde aduce, pentru prima dată, probe în favoarea acestei identificări.

[64] Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, p. 107, 133–134, 143–147. Acest punct de vedere reapare la Alexandru Andriescu, *op. cit.*, p. 26, 29–31.

[65] N. A. Ursu, *Note şi variante*, p. 513; idem, *Noi informaţii*, I, p. 457, 460–465.

[66] O serie de concordanţe semnificative observă şi profesorul Eugen Munteanu, *Tipuri de calcuri lexicale în „Biblia de la Bucureşti" (1688) şi în versiunile preliminare contemporane (cu exemplificări din „Cartea înţelepciunii lui Solomon")*, în AUI, s.n., Lingvistică, tom. XXXVI, 1990, p. 104–105.

19, 9	nărodul	norodul	norodul
19, 12	uşea	uşa	uşă
21, 14	burduh	foale	foale
23, 4	prişleţ	strein	strein
23, 4	gropniţă	mormânt	mormânt
24, 42	venindu	viind	viind
27, 21	apipăi	pipăi	pipăi
28, 14	arina	nisipul	năsipul
29, 3	acolea	acolo	acolo
32, 32	amurţit	amorţit	amorţit
34, 14	sora	soru	soru
35, 8	mamca	doica	doica
37, 7	mănunchiu	znopi	znopul
43, 27	custă	trăieşte	trăieşte
49, 9	ţâncul	puiul	puiul
49, 11	poamă	strugurul	strugurul

Toate aceste corespondenţe indică faptul că procesul de muntenizare a fost facilitat de prezenţa în *ms. 4389* a formelor şi cuvintelor munteneşti, pe care fraţii Greceanu le-au preluat pur şi simplu; ei au continuat însă acest proces şi atunci când traducerea lui Daniil Panoneanul se abătea de la aceea a lui Milescu şi deci nu mai oferea astfel de corespondenţe. Ceea ce li se poate reproşa este faptul că nu au procedat cu consecvenţă, aşa încât opţiunile lor alternează, uneori la intervale destul de mici:

Ieşirea	*ms. 45*	*ms. 4389*	*Biblia (1688)*
6, 1	braţ înnaltu	braţ nalt	braţ nalt
6, 6	braţ înnaltu	braţ nalt	braţ înalt

Lipsiţi de o concepţie lingvistică şi grăbiţi să termine cât mai repede o operă care necesita ani mulţi de trudă, fraţii Greceanu au cules de ici de colo cuvinte şi forme, am zice la voia întâmplării. Dar vina inconsecvenţei nu le aparţine în întregime. Textul ieşit din pana lor a fost diortosit, adică pus la punct sub aspectul ortografiei, de către un alt moldovean, fostul episcop de Huşi Mitrofan, „un nou Coresi" – cum îl numea N. Iorga – care a operat şi el schimbări în sensul moldovenizării versiunii Grecenilor[67]. Cei doi tipografi, Chiriac şi Atanasie Moldoveanul, îşi vor fi avut şi ei partea lor de contribuţie[68], cum presupunea deja

[67] Vezi Doru Mihăescu, *Consideraţii asupra vieţii şi activităţii tipăritorului primei Biblii româneşti, Mitrofan, episcopul de Huşi*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", LV, 1979, nr. 3–6, p. 333–334; Ion Gheţie, *Baza dialectală*..., p. 340.

[68] Ion Gheţie, *Baza dialectală*..., p. 340.

M. Gaster. Acest lucru îl admite şi V. Arvinte, constatând, destul de des, apariţia în versiunea finală a unor particularităţi moldoveneşti fără acoperire în *ms. 45*.

O opinie diferită are însă profesorul Al. Andriescu, după care amestecul de norme nu era rezultatul fortuit al procesului de revizie şi tipărire, ci reflecta o influenţă reală a graiului moldovenesc în vorbirea muntenilor[69]. Această influenţă, despre care vorbea şi Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, şi pe care nu o excludea nici Ion Gheţie[70], poate fi presupusă în unele privinţe, dar nu credem că ea ar fi dus la constituirea unor ample serii de dublete fonetice şi morfologice.

III. Structura lingvistică a *Bibliei de la Bucureşti* din perspectivă diacronică

Acest aspect al structurii lingvistice a operei de care ne ocupăm a fost mai puţin studiat până în prezent. Cel dintâi care o face este profesorul V. Arvinte, care constată, pe de o parte, „o tendinţă spre arhaizare a limbii", iar pe de alta „o tendinţă de inovare"[71]. *Biblia lui Şerban* nu este numai un amestec de norme decalate în spaţiu, dar şi un amestec de norme decalate în timp. Ea nu reflectă fidel stadiul lingvistic existent în Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ci repune în circulaţie şi fenomene specifice limbii mai vechi, aflate la periferia graiului sau păstrate doar printr-o tradiţie cărturărească. Nici documentele, nici textele juridice, nici cronicile din acest secol nu concentrează atâtea trăsături arhaice ca această operă – fapt explicabil, deoarece, dintre toate tradiţiile literare, aceea a literaturii religioase este cea mai conservatoare.

În mod surprinzător, conservatorismul lingvistic al *Bibliei* este dublat de o tendinţă novatoare destul de pronunţată. Asupra acestei acţiuni de „reînnoire" a formei insistă în mod special profesorul I. C. Chiţimia, care o sesizează la nivelul lexicului. Ea ar consta din faptul că „s-a renunţat la o serie de arhaisme sau slavonisme fără snagă, păstrându-se cele expresive şi viabile"; „apoi s-a procedat la reromanizare (deci încă din secolul al XVII-lea, nu începând cu sfârşitul secolului al XVIII-lea, cum se afirmă), prin folosirea de latinisme sau termeni romanici"; în sfârşit, „au apelat la românizare, printr-un număr de termeni compuşi [...], dar mai ales prin acordare de sensuri noi (conotaţii) unor cuvinte de uz îndelungat"[72].

Arhaismele şi inovaţiile pot fi apreciate, conform schemei lui Leiv Flydal, din două perspective: diacronică şi diastratică. Prima urmăreşte diferenţierile existente la nivelul graiului, selectate de traducători. Cea de a doua urmăreşte diferenţierile existente între tradiţia cărturărească şi limba vie (populară), precum şi cele create

[69] Alexandru Andriescu, *op. cit.*, p. 42–45.

[70] Ion Gheţie, *Baza dialectală...*, p. 341.

[71] Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic* la *Facerea*, p. 52 şi la *Preoţia*, p. 14. Astfel de constatări se fac de multe ori atunci când se discută fenomenele lingvistice proprii *Bibliei* de la 1688.

[72] I. C. Chiţimia, *Un monument de valoare literară perenă – „Biblia lui Şerban Cantacuzino" (1688)* (postfaţă la *Biblia sau Dumnezeiasca Scriptură* [...], Bucureşti, 1988, p. 981).

de traducători în actul traducerii. Cele mai multe „reînnoiri" de care vorbeşte I. C. Chiţimia sunt din această ultimă categorie.

Selectând particularităţile lingvistice, constatăm că, *şi de această dată, cele mai multe norme nu se prezintă în stare pură: vechiul şi noul se amestecă la nivelul unităţilor lexicale*. Pentru a releva lipsa de consecvenţă a traducătorilor şi tipografilor *Bibliei* de la 1688, vom prezenta faptele lingvistice pe două coloane.

1. Particularităţi fonetice

Arhaice	*Inovaţii*
– accentul păstrat în *mădúă* (< lat. *medúlla*);	– accentul schimbat în *mădúvă*;
– vocala *ă* (< lat. *e* neaccentuat) păstrată în *pănă*;	– vocala *ă* (< lat. *e* neaccentuat) închisă la *â* în *până*;
– păstrarea lui *é* + *n*, *m* + cons. în *amente*, *cuvente*, *dentru*, *îmbrăcămente*, *semenţie*, *veşmente*;	– închiderea la *i* a lui *é* + *n*, *m* + cons. în *aminte*, *cuvinte*, *dintru*, *îmbrăcăminte*, *seminţie*, *veşminte*;
– păstrarea lui *e* neaccentuat în poziţie mediană în *den*, *denafară*, *denainte*, *denapoi*, *dencătro*, *dendărătul*, *denpreună*, *dentâi*, *nemică*, *nice*;	– închiderea lui *e* neaccentuat în poziţie mediană în *din*, *nimică*, *nici*;
– vocala *e* neaccentuată păstrată (etimologică) în *demineaţă*;	– închiderea lui *e* neaccentuat etimologic în *dimineaţă*;
– nesincoparea lui *e* (< lat. *i*) în *derept /direpţ*[73], *dereptate/direptate*, *înderepta/îndirepta*;	
– vocala *o* neaccentuată păstrată (etimologică) în *conoştinţa*[74];	– închiderea vocalei *o* neaccentuată în *necunoştinţă*;
– păstrarea diftongului *e̯a/i̯a* în poziţie *-e*: *aiave*, *cheame*, *iaste*, *unealte*;	– monoftongarea diftongului *e̯a/i̯a* în poziţie *-e*: *este*;
– diftongul *e̯a* (analogic) în *fealiuri*;	– monoftongarea diftonguluie *e̯a* în *feliuri*;
– păstrarea diftongilor *i̯e/i̯a* în *chiema*, *fiarse*, *hiară*, *piarde*;	– despicarea diftongilor *i̯e*, *i̯a* în *chiiema*, *fiiarbe*, *hiiară*, *piiarde*[75];

[73] În *Indicele* la *Facerea* figurează o formă *drept*, care nu se constată în text la trimiterea respectivă.

[74] Ne întrebăm dacă nu cumva acest derivat abstract nu este un neologism, independent de verbul moştenit *a cunoaşte*. *Palia de la Orăştie*, unde apare pentru prima dată, nu este lipsită de latinisme. S-ar mai putea ca forma cu *o* să fi fost influenţată de forma latinească din *Vulgata*. Totuşi, alternanţa *o/u* se constată în limba veche şi la verb şi a fost încadrată de Philippide într-o serie de alternanţe specifice dacoromânei (vezi discuţia la Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Bucureşti, 1983, p. 42 şi urm.).

[75] Este vorba de o inovaţie muntenească, ulterior neacceptată de limba literară.

– diftongul *oa* păstrat în *doao, noao, roao, voao*;
– hiatul în *noor*;
– vocala finală *-u* în *anu, celalaltu, câmpu, au datu, au întinsu, lemnu*;
– păstrarea lui *r* palatal în sufixele *-ariu, -toriu*: *ajutoriu, cuptoriu, făcătoriu, grătariu, împungătoriu, înjugătoriu, oltariu, ţăsătoriu, vânătoriu*[76].

– monoftongarea diftongului *oa* în *doo, noă, voă*;
– forma contrasă *nor*;
– eliminarea lui *-u* final în *an, celalalt, câmp, au dat, au întins, lemn*;
–

2. Particularităţi morfologice

Arhaice	*Inovaţii*
– subst. *sor* de declin. a III-a (imparisilabică);	– subst. *soră* încadrat la declin. I;
– lipsa alternanţei *a/ ă* în *barbei, greşalei, jiganii, pasări*;	– alternanţa *a/ ă* în *greşălii, jigănii*;
– pl. *câmpi, pietri, unghi*;	– pl. *pietre*;
– desinenţa *-ure* de pl. neutru: *lucrure*;	– desinenţa *-uri* de pl. neutru: *lucruri*;
– vocativul în *-e* la subst. masc. neart.: *stăpânitoare!*;	
– resturi ale genitiv-dativului antepus la numele de persoană: *a i Faranii* (prin contaminarea formelor *a i Faran* + *Faranii*);	– eliminarea genitiv-dativului antepus la numele de persoană;
– genitiv-dativul sintetic al numelor de persoane masc. terminate în vocală: *feciorii Valii* (*Fac. 46*, 25);	– genitiv-dativul analitic al numelor de persoane masc. terminate în vocală: *feciorii lui Vala* (*Fac. 46*, 21);
– păstrarea articolului în sintagme formate din nume de rudenie + pron. posesiv: *fratele tău, fratele său*;	– eliminarea prin haplologie a articolului în sintagme formate din nume de rudenie + pron. posesiv: *frate-tău, frate-său*;
– dativul *vă* al pron. personal de pers. a V-a, forma neaccent.;	– dativul *vî* al pron. personal de pers. a V-a (fază intermediară spre *vi*), forma neaccent.;
– pron. personal de întărire *dânsuş, luiş*;	

[76] Am considerat fenomenul un arhaism, iar nu un fapt dialectal (moldovenesc), deoarece apare şi în *ms. 4389* muntenesc. Aici, ca şi în *ms. 45*, se constată o alternanţă a formelor *r* dur cu *r* palatal, dar *Biblia* preferă în mod constant forma veche.

– pron. reflexiv *să*, confundat cu morfemul conjunctivului;	– pron. reflexiv *se*, diferenţiat de morfemul conjunctivului;
– pron. reflexiv în dativ, forma conjunctă, cu valoare de adj. posesiv: *asemănare-şi, fêliu-ş*;	– adj. posesiv *sa, său: mâna sa, vecinul său*;
– pron. nehotărât *neştine*;	– pron. nehotărât *cineva(şi)*;
– pron. nehotărât *cevaş*;	– pron. nehotărât *ceva*;
– pron. nehotărât acordat în gen: *fieştecarele*;	– pron. nehotărât invariabil: *fieştecare*;
– pron. relativ-interogativ acordat în gen şi nr.: *carea, carele, carii*;	– pron. relativ-interogativ invariabil: *care*;
– pron. nehotărâte *careş, cineş* „fiecare";	– pron. nehotărât: *fieştecare*;
– pron. interogativ *ce?* „de ce?";	
– pron. nehotărât compus *tot carele* „oricare", *tot ce, tot cela* „orice", *tot cine* „oricine";	
– ind. imperf. în *-iiá/ -îiá* la verbele de conj. a IV-a: *apropiia, grăiia, ieşiia, încălziia, nemeriia*;	– ind. imperf. în *-eá/ -iá* la verbele de conj. a IV-a: *flămânzia, grăia, ieşea, lăcuia, obrezuia*;
– auxiliarul optativ variabil: *ară (are) fi lăcuit*;	– auxiliarul optativ invariabil: *n-ar fi ei*;
– morfemul de conj. *se*: *se-l grăieşti*;	– morfemul de conj. *să*: *să grăieşti*;
– imperat. *pasă!, păsaţ!*;	– imperat. *du-te!, mêrgeţi!*;
– imperat. prohibitive *nu oprireţi!, nu vă temereţi!*;	– imperat. prohibitive *nu opriţi!, nu vă temeţi!*;
– forme „tari" de perf. simplu, conj. a III-a, pers. I: *eu puş, eu ziş*;	– forme „slabe" de perf. simplu, conj. a III-a, pers. I: *pusei, zisei*;
– reflexiv cu valoare pasivă: *se-au dat*;	– pasiv cu „a fi": *iaste dată*;
– auxiliarul *a voi* cu valoare de „a vrea": *va să meargă*;	– folosirea verbului *a vrea*: *vrea să meargă*;
	– pron. pers. de pers. a III-a şi a VI-a *el, ea, ei, ele* (în loc de *însu, însă, înşii, însele*);
– numeralul colectiv în genitiv-dativ *amânduróra*;	– numeralul colectiv în genitiv-dativ *amândúror*;
– numeralul ordinal în *-le*: *al doile, al treile*[77];	– numeralul ordinal în *-lea*: *al doilea, al treilea*;
– adv. *atunce*;	– adv. *atuncea*;
– adv. *denpreună*;	– adv. *împreună*;

[77] După Ion Gheţie, ar putea fi vorba aici de o alternanţă dialectală a formelor moldoveneşti în *-le* cu cele munteneşti în *-lea* (*Baza dialectală*..., p. 169). Observăm însă că *ms. 45* moldovenesc are forme în *-lea* acolo unde *Biblia* tipărită are *-le*.

– adv. *decindea, dencolea* „dincolo (de)";	
– adv. *cândai* şi *doară* „poate (că)";	
– adv. interogativ *au doară?*: „au doară eu am zămislit [...] nărodul acesta?";	– adv. interogativ *oare?*: „oare plăcut va fi Domnului?";
– prepoziţia *întru* „în mijlocul";	– loc. adv. *în mijlocul*;
– prepoziţia *a* cu valoare de dativ: „Dumnezeul [...] a tot trupul";	– prepoziţia *la* cu valoare de dativ: „se arăta [...] la toată adunarea";
– prepoziţiile *dentru, întru, pre, pren, preste, supt*;	– prepoziţiile *dintru, în, pe, prin, peste, sup*;
– loc. prepoz. *afară den, făr-numai* „în afară de";	
– conjuncţia *deaca* „când";	– conjuncţia *când*;
– conjuncţia cauzală *căci* şi loc. conjunct. *pentru căci*;	– loc. conjunct. *pentru că*;
– conjuncţiile *au, căce, ce, decii, pentru căce*.	– conjuncţiile *sau, căci, ci, deci, pentru căci*.

3. Particularităţi sintactice[78]

Arhaice	*Inovaţii*
– postpunerea adv. *foarte*: „glas mare foarte", „ghizdavă la faţă foarte";	– antepunerea adv. *foarte*: „foarte greu", „foarte înfricoşat";
– apoziţia acordată: „fata lui Lavan, fratelui mumei lui";	– apoziţia în nominativ: „numele lui Iacov, fiiul surorii lui";
– construcţii infinitivale: „am trimis cătră tine a te chema";	– înlocuirea infinitivului prin conjunctiv: „şi cerca să plângă";
– neanticiparea complementelor prin pronume personale conjuncte: „fiii ei au părăsit pre tine";	– anticiparea complementelor prin pron. personale conjuncte: „şi-i făcu ei", „o ferecă pre ea";
– antepunerea pronumelui personal de pers. a III-a, feminin, acuzativ, forma neaccent.: *o au robit*;	– postpunerea pronumelui personal de pers. a III-a, feminin, acuzativ, forma neaccent.: *au luatu-o*;
– inserarea între auxiliar şi verb a pronumelui personal în dativ, forma neaccent.: *da-ţ-vom*;	– antepunerea pronumelui personal în dativ, forma neaccent.: *îţ voiu da*;
– postpunerea auxiliarului: *cădea-va, făcut-au, înmulţi-voiu, mêrge-vei*;	– antepunerea auxiliarului: *va cădea, au făcut, voiu înmulţi, vei mêrge*;

[78] Am inclus aici şi fapte care privesc ordinea elementelor în construcţii.

– postpunerea morfemului conjunctivului: *facă-se*;
– postpunerea numeralului ordinal: *fecior al doilea*.

– antepunerea morfemului conjunctivului: *să (se) facă*;
– antepunerea numeralului ordinal: *al cincilea fecior*.

4. Particularităţi lexicale

Cuvinte ieşite din uz: *arete* (lat.), *arm* (lat.), *belciug* (sl.), *boz* (sl.), *chip* (magh.), *ciudêse* (sl.), *a cure* (lat.), *a se dodei* (sl.), *fuşte* „suliţă" (lat.), *marfă* (magh.), *meser* (lat.), *a meşte* „a turna în (din) pahar" (lat.)[79], *a mâneca* „a se trezi dis-de-dimineaţă" (lat.), *nemêrnic* (sl.), *a nesilnici* (sl.), *a obârşi* (sl.), *a obrezui* (sl.), *pámente* (sl.), *peliţă* (sl.), *a pomăzui* (sl.), *ponoslu* (sl.), *a posluşi* (sl.), *posluşnic* (sl.), *rost* (lat.), *a se zbea* „a se resorbi" (lat.), *zgău* (necunoscută).

Cuvinte rămase în uz: *berbece* (lat.), *coapsă* (lat.), *inel* (lat.), *idol* (sl.), *minuni* (lat.), *curge(re)* (lat.), *a se năcăji* (sl.), *avêre* (lat.), *sărac* (sl.), *strein* (lat.), *a întări* (rom.), *a sfârşi* (sl.), *a tăia împrejur* (rom.), *pomenire* (sl.), *trup* (sl.), *a unge* (lat.), *ocară* (sl.), *a sluji* (sl.), *slugă* (sl.), *gură* (lat.), *pântece* (lat.).

Forme vechi (etimologice): *jah, năsip, pohtă, pohti, prah, rădica / râdica, răsipit, rumpse, zăduh*.

Forme evoluate: *jaf, meşteşug, nisip, praf, ridica, risipise, rupse, vârf*.

Forme neprefixate: *a fărâma, a fârşi, a se mulţi, nainte, negrită, potriva, semnare, timpinarea, a tinde*.

Forme prefixate: *a sfărâma, a sfârşi, a se înmulţi, înainte, înnegrită, împotriva, însemnare, întâmpinarea, a întinde*.

Termeni deja existenţi[80]: **afurisenie* (sl.), *blestem* (lat.), *hadâmb* (tc.), **cărbune*.

Neologisme viabile[81]: *anathemă* (< gr. *anáthema*), *eunuh* (< gr. *eunoúchos*), *rubin* (< it. *rubino*).

Privită în ansamblu, structura lingvistică a *Bibliei de la Bucureşti* poate fi apreciată ca fiind conservatoare. Puţine sunt inovaţiile pe care redactorii au îndrăznit să le generalizeze; între acestea, se pot menţiona eliminarea genitiv-dativului la numele de persoană şi înlocuirea pronumelor personale de persoana a III-a, sg. şi pl., *însu, însă, înşii, însele* prin *el, ea, ei, ele*. Totuşi, faţă de *ms. 45* (mai arhaic sub aspect fonetic şi morfologic) şi faţă de *ms. 4389* (mai arhaic sub aspect lexical), redactorii *Bibliei* realizează un progres, care rămâne însă neînsemnat faţă de stadiul de evoluţie al limbii literare în ultimul sfert al secolului al XVII-lea, datorită lipsei de consecvenţă a opţiunilor.

---

[79] Cuvântul apare şi la Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, II, Bucureşti, 1965, p. 138: „Păharul băutură să nu mai *mestească*".

[80] Vom marca cu asterisc cuvintele nefolosite în versiunea finală a *Bibliei*.

[81] Alte tipuri de neologisme, care se pot atribui traducătorilor, vor fi examinate în capitolul următor.

Într-adevăr, coexistența vechiului cu noul este mult mai frapantă aici decât cea a structurilor dialectale; în plus, ea angajează şi sintaxa. Dar şi când există o corespondență, particularitățile arhaice domină net prin frecvență; astfel, monoftongarea diftongului *ea/ia* în poziție *-e* este pur accidentală, deşi ea apare foarte des în documentele vremii. Pe de altă parte, există destule particularități arhaice constituite în norme fără excepții, în pofida evoluției graiului muntean, care le eliminase de multă vreme, de exemplu nesincoparea lui *e* în *derept* (şi familia), păstrarea unor pronume şi a unor sufixe (*-ariu, -toriu*), a unor cuvinte precum *fuşte* şi alte câteva. Rămâne de văzut dacă „reînnoirile" de care vorbea I. C. Chițimia, care nu se constată în procesul selecției, se manifestă sau nu în procesul „creației" individuale a traducătorilor.

IV. Structura lingvistică a *Bibliei de la Bucureşti* din perspectivă diastratică

De la apariția, în anul 1878, a primului volum al antologiei lui B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, a devenit limpede, pentru filologii noştri, faptul că încă din secolul al XVI-lea existau deosebiri serioase între limba vorbită, aşa cum se reflecta ea în documente sau în cărțile zise „populare", şi cea scrisă, a traducerilor de texte religioase. Această dublă orientare se continuă în secolul următor. Al. Philippide vorbea de „două dialecte stilistice", observând totodată că limba populară din epoca veche se deosebea prea puțin de cea de astăzi[82]. Explicația decalajului este aceea că limba scrisă era în mare măsură dependentă de modele străine şi de propria sa tradiție. Ea a fost de la început o limbă artificială, menită a fi înțeleasă, iar nu vorbită. *Amestecul structurilor spațiale şi temporale*, pe care le-am constatat la tot pasul, *nu era posibil decât în condițiile unei limbi scrise.*

În *Biblia* de la 1688, caracterul artificial al limbii este accentuat de imitarea servilă a originalului grecesc al *Septuagintei*, care şi-a pus pecetea asupra inteligibilității textului. „*Biblia* de la 1688, observa Ovid Densusianu, este foarte înstreinată, urmărind de aproape textul grecesc. Ceea ce se întâmplase în secolul al XVI-lea din cauza influenței slavonei, se întâmplă în secolul al XVII-lea sub influența limbei greceşti"[83]. Traducătorii, spunea Iorga, „n-au fost în stare să dea la o parte o sumă de confusii şi de greşeli"[84] şi, de aceea, traducerea lor este „foarte adeseori confusă şi, uneori, cu desăvârşire falsă"[85]. Foarte sever în apreciere se arăta Ioan Bălan, după care lucrarea citată „face graiul nostru foarte adeseori sluga celui grecesc, dând frase şi construcțiuni cu totul streine de firea limbii noastre, adevărate răsturnări de pe grecie"[86]. Prelatul ardelean era de părere că

[82] Alexandru Philippide, *Introducere*, p. 116.
[83] Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 29.
[84] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 207.
[85] Idem, *La Biblia lui Şerban-Vodă*, în „Revista istorică", XXIV, 1938, nr. 7–9, p. 195.
[86] Ion Bălan, *Limba cărților bisericeşti. Studiu istoric şi liturgic*, Blaj, 1914, p. 164.

traducătorilor „nu prea mare le-a fost scrupulul de a reda în românește sensul Scripturii"[87] și că „întruna te lovești de construcțiuni cari jicnesc urechea"[88].

Acest punct de vedere negativ nu face decât să confirme opinia mai veche a lui Samuil Micu, exprimată în prefața *Bibliei de la Blaj*, din 1795, anume că vechea traducere se făcuse „cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc, mult osibit de vorba cea de acum obișnuită [...]. Acea tălmăcire [...] mai pre unele locuri neplăcută urechilor auzitorilor iaste și foarte cu anevoie de înțeles, ba pe alte locuri tocma fără de înțeles iaste, care lucru cu mare pagubă sufletească era neamului și Bisericii românilor"[89]. Heliade Rădulescu era și el scandalizat de greșelile de traducere din *Biblia de la București*, considerându-le blasfemii aduse cuvântului Domnului[90].

Dar obscuritatea nu este generală în *Biblia* de la 1688, fapt care explică elogiile care i s-au adus. Același Iorga susținea că limba ei „avea o însușire care-i răscumpăra toate slăbiciunile și neajunsurile: limpede cu desăvârșire, ea putea fi înțeleasă în orice ținut românesc, de oricine ar fi făcut parte din neamul nostru"[91]. După Ștefan Ciobanu, „acolo unde se întrebuințează forma dialogului, fraza este scurtă și plină de energie. Iar în părțile narative, limba devine curgătoare, ca în basmele poporane"[92]. Constantin Solomon vorbea și el despre „o limbă limpede și armonioasă"[93], N. Cartojan despre „o limbă vie românească, cu frumoase cadențe ritmice"[94], I. C. Chițimia despre „calitatea literară a traducerii"[95].

Traducerea este deci inegală: ea are părți reușite, limpezi, expresive chiar, dar și pasaje obscure, dificil de înțeles. Așa cum a arătat Al. Rosetti, în raport cu

---

[87] *Ibidem*, p.166.

[88] *Ibidem*, p.171.

[89] Opinia lui Micu (BRV, II, p. 380) era împărtășită în cercuri mai largi, pentru că iată ce spunea Raicevici: „limba valahă fiind săracă în cuvinte, traducerea este ridicolă și puțin gustată chiar și în vremea noastră" (*Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Neapole, 1788, p. 242). Un anonim, identificat fără temei cu Dimitrie Cantemir, încerca și el să scuze ambiguitățile traducerii prin „neagiungerea ticăitei limbi rumânești"; de exemplu, traducerea din I Timot. *6*, 11 („Iară tu, o omul lui Dumnăzău, de acêstea fugi și gonêște direptatea") era comentată astfel: „n-au dzis să o gonești să fugă de la tine, ci să o gonești, să o prindzi și să te ții de dânsa" (ap. Lajos Demény, *Dimitrie Cantemir și „Biblia de la București"*, în „Dacoromania", 7, 1988, p. 271). Aparent diferită este afirmația lui Ienăchiță Văcărescu din *Observațiile* sale de la 1787: „Pociu să zicu că limba românească dă la anul 1688 s-au început", care trebuie luată în sensul că *Biblia* de la 1688 este prima carte în limba română cunoscută de boierul muntean, iar nu o primă manifestare a limbii literare, cum a înțeles-o Petre Haneș (*Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu*, în „Limbă și literatură", IV, 1960, p. 82).

[90] Lia Brad-Chisacof, *I. Heliade Rădulescu și „Biblia de la București"*, în LR, XLI, 1992, nr. 9, p. 495–501.

[91] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase*, p. 208.

[92] Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 204.

[93] Constantin Solomon, *op. cit.*, p. 48.

[94] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*[2], București, 1980, p. 395. Aspectul arhaic al limbii era cu totul minimalizat de către Cartojan: „este, după cum se vede, limba literară de azi" (*ib.*).

[95] I. C. Chițimia, *Un monument literar: Biblia de la București*, în RITL, XXXVI, 1988, nr. 1–2, p. 48–49.

traducerile biblice din veacul precedent, progresul este incontestabil. Cât privește obscuritatea, aici explicațiile sunt multiple.

Mai întâi, însăși versiunea grecească, realizată de cei 72 de învățați, include numeroase greșeli, rezultate fie din neînțelegerea originalului ebraic, fie din traducerea sa mecanică. Într-un articol, Virgil Cândea relevă câteva dintre aceste formule fără sens, cum sunt „aveți credința lui Dumnezeu" sau „muntele lui Dumnezeu" sau „omul lui Dumnezeu", preluate din greceşte[96]. Or, în ebraică acest genitiv exprima ideea de superlativ, fără nici o implicare a lui Dumnezeu ca personaj. Înțelesul originar era acela de „credință perfectă", „muntele cel mai înalt", „omul sfânt". Alte exemple de acest gen oferă Mihai Moraru[97]. Ciudata sintagmă „floarea văzduhului" reproduce gr. *ánthos áeros*, care era o greșeală de scriere pentru *ánthos éaros* „floarea primăverii". Propoziția ebraică „veni la Ophel" (unde Ophel este un nume propriu) n-a fost înțeleasă de traducătorul grec, care a făcut glosa *skoteinós* „loc obscur, de neînțeles". Glosa a trecut în textul definitiv al *Septuagintei* și de aici în traducerea românească: „veni la întunêrec". Exemple de acest fel sunt nenumărate. Genitivul ebraic (numit și genitivul partitiv paronomastic)[98], de tipul „cântarea cântărilor", cu înțelesul de „cântarea minunată", și-a pierdut funcția originară și a pătruns în limbile indo-europene prin traduceri biblice. În ebraică sunt puține adjective și nu există grade de comparație; de aceea ideea de superlativ era redată fie prin genitive („sfânta sfintelor"), fie prin repetiții („și să îmbogățiți omul foarte, foarte" = foarte mult). În românește, însă, astfel de construcții nu aveau nici un înțeles.

O altă construcție de origine ebraică, lipsită de sens în românește, este folosirea pleonastică a complementelor: „veți sâmbăta sâmbetele", „veți păzi pazele", „mântuind mântuiește", „știind vei ști", „a izbândi izbânda", „a râvni râvnire", „a răsplăti răsplătire" etc. Construcția are doar aparența unei figuri etimologice (în care repetiția angajează doar forma, nu și sensul, care rămâne complementar); în realitate, ea ilustrează, împreună cu coordonarea sinonimică, o caracteristică a limbii ebraice, înclinată spre redundanță[99].

O a doua explicație a obscurităților este aceea că Milescu a făcut traducerea foarte repede, în numai trei ani (1661–1664), timp în care avea de îndeplinit și atribuțiile funcției de ambasador (capuchehaie) la Constantinopol. El era departe de a avea scrupulele și grija religioasă a unui Luther, care scria pe la 1530: „M-am străduit să dau în traducere o limbă curată și clară. Ni s-a întâmplat adeseori să căutăm un singur cuvânt vreme de paisprezece zile, de trei-patru săptămâni, și am întrebat pe toți de el și, cu toate acestea, uneori tot nu l-am găsit"[100]. Despre

[96] Virgil Cândea, *Paradisul și grădina*, p. 29.

[97] Mihai Moraru, *op. cit.*, p.163–164.

[98] Th. Simenschy, *Studii sintactice. Aspecte ale genitivului posesiv și partitiv*, în ALIL, XIX, 1968, p. 9–10.

[99] F.-M. Abel, *Grammaire du grec biblique*, Paris, 1927, p. 367.

[100] După Mihai Isbășescu, *Istoria literaturii germane*, București, 1965, p. 107.

traducerea lui Milescu, Daniil Panoneanul spunea că s-a făcut „cu multă pripă" şi, de aceea, „aflatu-s-au multe greşêle şi prea mare învăluială, care era lucru foarte cu greu a înţelêge". Afirmaţia este confirmată de revizorul *ms. 45* (probabil Dosoftei): „Izvodul lui Nicolae, pentru degraba scriindu-l, [...] era pentru netocmirea lui foarte cu greu a să înţălêge vorba tălmăcirei şi abaterea cuvintelor". Dosoftei, Daniil şi fraţii Greceanu au făcut ce au putut pentru a îndrepta lucrurile, numai că şi ei au trebuit să se grăbească, pentru a satisface cererea lui Şerban Cantacuzino, care o dorea neîntârziat tipărită. Pripa şi superficialitatea explică numeroasele greşeli de traducere, de exemplu gr. *áiluros* „pisică" tradus prin *dihor*, gr. *hýainai* „hienă" tradus prin *leoaică*, gr. *aulaía* „covor" tradus prin *gard*, gr. *nefrós* „rinichi" tradus prin *muşchi* ş.a.m.d., sau numeroasele discontinuităţi sintactice (dezacorduri, lipsa concordanţei modurilor), de felul celor relevate de profesorul Corneliu Dimitriu[101]: „*voi, norod grei* la cerbice, [...] *luaţi-vă* podoabele [...] şi-*ţ* voiu arăta ce-*ţ* voiu face *ţie*"; sau: „*Tot cela* ce priimêşte în inimă *vor aduce* începăturile Domnului"; sau anacoluturi precum acesta: „Toată văduva şi săracul să nu le faceţi rău".

Dar principala cauză a obscurităţilor este practicarea unei metode de traducere literale, motivată de convingerea că atât cuvintele *Bibliei*, cât şi ordinea acestora erau sacrosante. „Toată Scriptura este insuflată de Dumnezeu", spunea apostolul Pavel (Timot. II, *3*, 16), iar Sf. Ieronim, traducătorul *Vulgatei*, susţinea că „et verborum ordo mysterium est". Totuşi, metoda literală nu era utilizată la fel de către toţi traducătorii *Bibliei*: ea era aplicată mai strict în *ms. 45* al lui Milescu (revizuit de Dosoftei) decât în *ms 4389* al traducerii lui Daniil Panoneanul, care era mult mai liberă ca formă, respectând în acelaşi timp înţelesul originalului[102]. Opţiunea fraţilor Greceanu pentru *ms. 45* (considerat de bază), care probabil nu le-a aparţinut, ci le va fi fost impusă poate de mitropolitul Teodosie, a reprezentat o gravă greşeală, cu multiple consecinţe asupra calităţii limbii. Este suficient să comparăm câteva pasaje, pentru a ne da seama de superioritatea traducerii din *ms. 4389* asupra celei din *ms. 45* şi din versiunea tipărită:

Cartea	*ms. 45*	*Biblia (1688)*	*ms. 4389*
Fac. *29*, 1	– Şi, rădicându-ş Iacov picioarele, să duse [...]	– Şi, râdicându-ş Iacov picioarele, să duse [...]	– Şi, sculându-se Iacov în picioare, mêrse [...]
Fac. *29*, 10	– Şi fu dacă vădzu Iacov pre Rahil [...] şi să apropie Iacov şi răstogoli piatra de la gura fântânei şi adăpa oile lui Lavan.	– Şi fu deca văzu Iacov pre Rahil [...] şi apropiindu-se Iacov, răsturnă piatra de pe gura fântânii şi adăpa oile lui Lavan.	– Şi cum văzu Iacov pre Rahil [...], el se apropié şi răsturnă piatra de pre gura fântânii şi adăpă oile lui Lavan.

[101] C. Dimitriu, *Discontinuitatea în „Biblia de la Bucureşti"*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 5.
[102] A se vedea aprecierea lui Alexandru Andriescu, *op. cit.*, p. 15.

Fac. *29*, 16	– Şi la Lavan era 2 fête: numele cei mai mari, Lia, şi cei mai tinere, Rahil, numele.	– Şi la Lavan era doao fête: numele cei mai mari, Lia, şi numele cei mai tinere, Rahil.	– Şi avea Lavan 2 fête: pre cea mai mare o chiema Liia, iar pre cea mai mică, Rahil.
Fac. *31*, 47	– Această movilă mărturisêşte întru mijlocul mieu astădzi.	– Această movilă mărturisêşte întru mijlocul mieu astăzi.	– Această movilă mărturie între mine şi între tine iaste astăzi.
Fac. *31*, 50	– Să vei smeri fêtele mêle, să vei lua muiêre preste fêtele mêle, [...]	– De vei smeri fêtele mêle, de vei lua muiêre peste fêtele mêle, [...]	– De vei micşora fêtele mêle şi vei lua alte muieri să fie mai mari decât dânsele, [...]
Fac. *32*, 11	– Cândai să nu vie să mă lovască, şi maica preste ficiori.	– Cândai să nu vie să mă lovească, şi mume preste ficiori.	– Să nu cumva să vie să mă ucigă şi pre mine şi mumânile cu copilaşii lor.
Fac. *32*, 27	– Ce-ţ iaste numele?	– Ce-ţi iaste numele tău?	– Cum te cheamă?

Din exemplificările noastre, se vede clar că literalismul nu era o caracteristică generală a unei epoci în care „cărturarii nu concepeau să lucreze altfel", cum susţine Virgil Cândea[103], ci a unei anumite şcoli de traducere, apărută încă din vremea slavonismului cultural – aşa cum constatase deja Ilie Bărbulescu[104]. Milescu şi Dosoftei, pe de o parte, Daniil Panoneanul, pe de alta, aparţineau unor şcoli de traducere diferite, literală sau „cuvânt cu cuvânt" (primii) şi semantică sau „după înţeles" (ultimul).

Dependenţa de originalul grecesc a creat în mod necesar o diferenţiere a limbii scrise, cărturăreşti, de cea vorbită, populară, care se manifestă în toate compartimentele limbii.

Datorită „strâmtării limbii rumâneşti" – cum se spune în prefaţa lui Şerban Cantacuzino –, traducătorii s-au văzut siliţi să accepte o serie de neologisme. Majoritatea sunt din categoria exotismelor, desemnând realităţi proprii Orientului Apropiat: pietre preţioase (*ahátis*, *amethístos*, *anthráx*, *hrisólithos*, *lighírion*, *onihion*, *sárdion*, *topázion*, *virîliem* etc.), plante şi animale (*agnu*, *atáchis*, *eródiu*, *finic*, *haradrión*, *hirogrúlion*, *iréos*, *porfirion*, *stiráv*, *terevínthu*, *vişin*, *vruh* etc.), elemente de civilizaţie (*cor*, *didrahmă*, *drahmă*, *efa* sau *ifi*, *engolpiu* sau *engolpión*,

[103] Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, p. 125–126.

[104] Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, Bucureşti, 1928, p. 164–167, 375–382.

in, *pielm*, *siclă* sau *siclu*, *stirac* etc.). Cele mai multe nici măcar nu sunt adaptate la sistemul limbii noastre, ci sunt preluate cu forma lor originară. O altă serie de neologisme, cu mult mai redusă, s-ar putea numi „de lux", deoarece dublează în mod inutil cuvinte deja existente: *anghel* pe *înger*, *chitós* pe *chit*, *mandragoră* pe *mătrăgună*, *pasha* pe *paşte*, *tinéri* (din magh.) pe *tipsie* (din tc.), *turnură* (din lat. med. *turnura*, citat de I. C. Chițimia) pe *cotitură* sau cot[105]. Nu „strâmtarea" limbii, ci excesul de literalism al traducătorilor explică apariția acestora. Aproape toate neologismele sunt luate din greacă; de aceea, nu vedem pe ce se întemeiază afirmația lui I. C. Chițimia privind „reromanizarea" vocabularului. *Dimpotrivă*, se poate constata faptul că frații Greceanu au respins în mod consecvent neologismele latino-romanice existente în manuscrise (cum este *soțietate* din *ms. 45* al lui Milescu, *carbuncul*, *coronă*, *pârghie*, *spichinar*, *suma* din *ms. 4389* al lui Daniil Panoneanul)[106]. Semnificativ este cazul neologismului *pălărie*, existent în ambele manuscrise, pe care frații Greceanu îl înlocuiesc prin *chivără de mătase*.

O a doua soluție ce li se oferea traducătorilor pentru a compensa „strâmtarea" limbii române era să-şi încerce puterile în creația lexicală. Separând derivatele deja existente de cele care apar acum întâia dată, constatăm că acestea din urmă sunt relativ puține şi că nici unul nu a reuşit să se impună, fie datorită conținutului lor semantic prea special (de ex. *a însămăra* „a pune samarul", *măslinet*, *unghiurêle*), fie pentru că nu se dovedeau necesare (*bătrânime* „mulțime de bătrâni", *a se preaînmulți*), fie pentru că erau concurate de sinonime de largă circulație (*albiciune* „albeață", *cursoare* „curgere", *hrănaci* „crescător de animale", în speță „oier", „cioban", *a inimi* „a însufleți", *împrejurean* „mărginaş" *încurmezişat* „ponciş", *a se îndura* „a se învârtoşa", *întristăciune* „întristare", *întunicios* „întunecos", *pângăriciune* „pângărire", *robime* „plean", „robie", *turnătoare* „vas", *visuitor* „visător").

Cea de a treia soluție – tipică pentru limba română veche – era recurgerea la calcuri. Calcurile lexicale sunt extrem de numeroase – şi s-a putut vorbi de „un transfer masiv de substanță semantică din limba greacă în română"[107]. Lăsând la o parte calcurile care se dovedeau necesare, pentru că limba noastră nu dispunea de termeni pentru o serie de noțiuni, trebuie să spunem că procedeul a fost împins la extrem, neglijându-se echivalențele existente[108]. Astfel, sunt nejustificate cea mai mare parte dintre calcuri, mai ales că frații Greceanu puteau găsi, de cele mai multe ori, soluții adecvate chiar în *ms. 4389*. Vom oferi în continuare câteva

[105] Din aceste exemple se vede că nu corespunde adevărului afirmația profesorului Eugen Munteanu, după care traducătorii *Bibliei* „nu introduc un neologism decât atunci când trebuie desemnată o realitate fără corespondent în societatea şi cultura românească a epocii" (*Tipuri de calcuri*, p. 73).

[106] Acest lucru reiese din materialul lexical comparativ prezentat de Vasile Arvinte în studiile D-sale introductive la primele patru cărți ale *Bibliei*.

[107] Eugen Munteanu, *Influența modelelor clasice asupra traducerilor românești din secolul al XVII-lea. Lexicul* (rezumatul tezei de doctorat), Iaşi, 1993, p. 7.

[108] Acest fapt a fost observat şi de către Eugen Munteanu, *Tipuri de calcuri*, p. 73.

exemplificări: *a aduce rumăgătură* „a rumega", după *ouk anágei merykismón, aripă* (la haină) „poală", după *pterýgion, a aşterne* „a potopi", după *katastrónnymi, auri* „galbeni" (monede), după *o chrysós, bătrân* „hatman", după *o presbýtes, cei pişind la părete* „bărbaţi", după *ourónta pròs toíchon, cel cu un corn* „inorog", după *monókeros, cel de loc* sau *lăcuitoriu de pământ* „moştean", „pământean", după *o autóchthon, cele den pântece* „măruntaie", după *tà egkoília, copil* „rob", după *país, copilul oii* „miel", după *paidíon, creştere* „roadă", *după ekphória, cele verzi* „verdeaţă", după *tà chlorá, dare* „vicleşug" (= trădare, general în limba veche), după *prodosía, de folos să* „măcar să", după *óphelon, a face lucruri* „a lucra", după *poieín tà érga, a face lucruri* „a sluji", după acelaşi, *a hrăni* (despre păr) „a creşte", după *trépho, împreunare* „sfat", după *koinonía, înainte alergător* „înaintaş", după *pródromos, începător de facere* „(stră)moş", după *genosiárches, începătură* „jertfă", după *katakárposis, a lăsa* „a ierta", după *aphíemi, a se lăsa (cuiva)* „a ierta (pe cineva)", după *exiláskomai, a lua greşeală* „a păcătui", după *lépsomai amartía, luminosul* „luciul", după *tò augázon, luoare de rod* „jertfă", după *kárpoma, lung* „înalt", după *tò mékos, a mântui* „a răscumpăra", după *lytróo, osebire* „ţarc", după *tò aphorísma, piêle de lucru* „argăsită", după *ergasímo dérmai, punere* „şir(ag)", după *théma, rost* „cuvânt", după *tò stóma, a săvârşi* „a sfinţi", după *teléo, a socoti* „a iscodi", după *katasképtomai, a se trage* „a zăbăvi", după *epsélko, a umbla împrejur* „a înconjura", după *periérhomai, undiţă de carne* „furculiţă", după *e kreágra, vânt* „suflet", „abur", după *pnéuma* etc.

Cantitatea enormă de calcuri nu era consecinţa unui decalaj cultural, pentru că ebraica era o limbă „concretă", foarte săracă în concepte generale[109] (şi traducerea greacă reflecta această trăsătură), ci a metodei de traducere literale, împinsă până la ultimele ei limite, pe care o practicau traducătorii noştri. Departe de a îmbogăţi limba literară cu sensuri noi, calcurile nu făceau decât să creeze confuzie, dând impresia că era vorba de alte noţiuni decât de cele cunoscute: una era „furculiţa" şi alta ar fi trebuit să fie „undiţa de carne" biblică. Desigur că limba era înţeleasă de toţi românii, cum spunea Iorga, pentru că se foloseau cuvinte româneşti; dar conceptele cărţii sfinte rămâneau învăluite în cel mai deplin mister, când nu erau cu totul răstălmăcite. Ne întrebăm ce va fi înţeles cititorul din pasaje precum acesta (Lev. *13*, 30): „Şi va vedea preotul pipăirea şi, iată, vedêrea ei mai gropilată decât piêlea, iar întru ea păr înflorind subţire, şi-l va pângări pre el preotul, struncinătură iaste, stricăciune a capului au stricăciune a barbei iaste". Nimic nu se leagă, nici semantic şi nici sintactic[110]. Nu mai puţin dificilă va fi fost

[109] Ernest Renan, *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*[4], I, Paris, 1863, p. 22.

[110] Acest fragment, precum şi altele pe care le vom cita în continuare, extrase din *Cântarea cântărilor*, infirmă părerea că traducerea ar fi fost pe deplin realizată în pasajele privind „viaţa materială, imediată", în timp ce ea ar fi mai obscură în cele în care „intervin simbolurile, abstracţiunile", cum susţin Gabriel Ţepelea şi Gh. Bulgăr (*Momente din evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, 1973, p. 49).

înţelegerea ideilor abstracte din tratatul lui Flavius: „Şi ce lucru minunat iaste de se izmenesc pohtele sufletului cătră partea frumusêţelor?" Sau, tot de aici: „Pentru că putêrnicu ie cel întregu la minte gându să biruiască ale patimilor nevoi şi să stingă ale strechilor îmflături şi ale trupurilor dureri, de prisosit fiind a să lupta, şi cu cea bună bunătate a gândului să scuipe toate ale patimilor biruinţe"[111].

Dar limba *Bibliei* de la 1688 se îndepărtează de limba populară şi prin calcurile morfologice şi sintactice, cărora le face loc cu multă generozitate:

– forme verbale perifrastice de prezent indicativ (*iaste curând* „curge"), imperfect (*era stând* „stătea", *era lucrând* „lucra", *vrea mêrge* „mergea", *să făcea umbrind* „se umbrea", *fu când să râdica* „când se ridica"), perfectul compus (*fu ieşind* „a ieşit", *fu auzind* „a auzit", *să făcu potolindu-se* „s-a potolit"), viitor I (*va fi curând* „va curge", *va fi ţiindu-se* „se vor ţine")[112];

– numeral cu valoare de articol: *cărţi una, viţel unul*;

– numeralul postpus: *juncè doao, berbeci cinci*;

– postpunerea pronumelor personale, reflexive şi a auxiliarelor: *sculai-mă, asemănaşi-te, eu sânt negrindu-mă*;

– adjectivul pronominal postpus: *sămânţă alta, fecìor altul, pietri cioplite altele*, reproducând poziţia gr. *héteron*;

– înlocuirea genitivului numelor proprii prin nominativ: *împăratul Elam*;

– traducerea prin gerunzii a unor participii greceşti, care ar fi trebuit echivalate prin propoziţii: „prindeţi noao vulpi mici stricând viile" (în loc de „care strică viile");

– conjuncţia *şi* în locul conjuncţiei-morfem *să*, reluând construcţia grecească cu *kaí* + imperativ: *şi facă faraon, şi ceară, şi-şi spêle*;

– prepoziţiile calchiază în mod frecvent sensul prepoziţiilor greceşti. Astfel: *pre* „asupra" după *epí* („căce plângu pre mine" = mă plâng); *preste* „asupra, împotriva" după *epí* („să adunară preste Moisi", „şi privi Dumnezău preste Avel şi preste darurile lui"); *supt* „spre" după *kypó* („aduse oile supt pustiiu"); *supt* „faţă de" după *hypó* („a te pângări supt bărbatul tău"); *întru* „în prezenţa" după *en soí* („ne vom veseli întru tine");

– loc. prepoz. *întru mijlocul* „între" după *aná méson*;

– conjuncţia *după ce* „ce" după *kathá* („nu am cunoscut după ce am greşit");

– construcţii idiomatice calchiate: „Câţi ai a zilelor tale?" (= câţi ani ai?), „blând voao!" (= pace vouă!) etc.;

– ordinea dislocată a cuvintelor, calchiată („Că David [...] a Duhului lovind lăută"; „mulţime de vechi istorêşte ninuni"; „şi a judecătorului arătând lêge");

---

[111] Ambele citate le-am dat după Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, p. 199 şi 204. Astfel de pasaje nu au un caracter izolat, ci sunt tipice pentru această carte, infirmând opinia mitropolitului Plămădeală, după care „era o limbă frumoasă, cu vocabular bogat, variat, care putea exprima totul" (*Biblia de la Bucureşti*, p. 1005).

[112] Vezi Vasile Arvinte, *Construcţii perifrastice în „Biblia de la Bucureşti" (1688), în ms. 45 şi în ms. 4389*, în SCL, XLIV, 1993, nr. 3.

– ordinea inversă a cuvintelor, calchiată („Şi să vêde cum de mulţi fii iaste a iubirii de fii dragoste, trăgând toate cătră a fiilor împreună pătimire").

Toate aceste calcuri, care, de altfel, alternează cu structuri populare, accentuează caracterul artificial al limbii *Bibliei*, ce se poate defini ca „un idiom de traducere"[113]. Acest caracter se constată şi la nivelul foneticii, unde se păstrează, prin tradiţie cărturărească, o serie de rostiri arhaice:

– diftongul *ea* în cuvinte de origine slavă (*nemêrnic, pecête, pribêgi, vêcinicu, vidêniei, vrême*);

– şuierătoarele dure, de mult dispărute din graiul muntean (*deşărta, îmbrăţişându-l, jăle, jârtvă, jăfui, râşână, vrajă*), alternează cu şuierătoarele muiate (*deşert, îmbrăţişindu-l, jele, jirtvă, jefui, răşină, vraje*).

Despre limba *Bibliei* de la 1688 s-au făcut afirmaţii contradictorii. După profesorul Paul Miron, o dată cu ea „s-a încheiat o epocă a primatului oralităţii"[114]. După Ion Gheţie, ea reprezintă „punctul culminant" al „influenţei limbii vorbite asupra normelor variantei literare"[115]. De fapt, *Biblia* nu încheie o epocă. Începând cu textele rotacizante, traducerile de cărţi religioase au creat o tradiţie a limbii scrise, în care oralitatea nu a primat niciodată. *Biblia de la Bucureşti* se situează în continuarea acesteia. În al doilea rând, *Biblia* nu marchează un punct culminant, pentru că tot din secolul al XVI-lea influenţa limbii vorbite a fost puternică în morfologie şi în fonetică. Dacă nu ar fi fost aşa, atunci limba scrisă ar fi încetat să mai fie limbă română. Numai că în cărţile coresiene avem a face cu fonetica şi morfologia unui grai, cu puţine elemente alogene. Or, în cazul *Bibliei* de la 1688, două subdialecte îşi interferează structurile. *Caracterul vorbit al limbii este iluzoriu, pentru că o astfel de limbă nu o vorbea nimeni.* Ceva mai mult, inventarul făcut de noi relevă numeroase fapte care îi conferă limbii acestei cărţi un pronunţat caracter arhaic şi livresc. Ceea ce putem spune, la capătul cercetării noastre, este că *prima traducere integrală a* Bibliei *în românește reprezintă cel mai impunător amestec de structuri lingvistice din perioada veche, realizat în mod artificial, involuntar, şi că aici trebuie căutată unicitatea sa.*

V. Problema contribuţiei *Bibliei de la Bucureşti* la dezvoltarea limbii noastre literare

A reprezentat oare, limba acestei cărţi, „forma cea mai înaltă de expresie a limbii literare a timpului", cum o aprecia N. Iorga[116]? Dacă o limbă literară se defineşte în primul rând prin unitatea normelor şi prin modernitatea ei, atunci răspunsul nu poate fi decât negativ. Desigur că limba română literară, aşa cum s-a

[113] Eugen Munteanu, *Influenţa...*, p. 1.

[114] Paul Miron, *Receptarea biblică şi univers spiritual la Ion Druţă*, în „Dacoromania", 7, 1988, p. 231.

[115] Ion Gheţie, *Baza dialectală*, p. 338.

[116] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase...*, p. 208. Şi după Pandele Olteanu, cartea marchează „apogeul limbii literare româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea" (*Studiu monografic* la Nicolae Milescu, *Aritmologia. Etica*, Bucureşti, 1982, p. 41).

fixat ea în secolul al XIX-lea, se prezintă ca o unitate în varietate, în sensul că nucleul său îl constituie subdialectul muntean, la care se adaugă particularităţi ale altor subdialecte. Dar indiferent de proveniența ei regională, fiecare normă se aplică în mod consecvent. În cazul *Bibliei de la Bucureşti* nu se poate vorbi de aplicarea consecventă a unor *norme* diferite, ci de *fenomene* lingvistice care se manifestă de multe ori chiar în aceleaşi unităţi lexicale. Unul şi acelaşi cuvânt poate ilustra o particularitate a unui subdialect sau a altuia. În această situaţie, *însuşi conceptul de normă dialectală dispare*[117]. Neavând decât puţine norme propriu-zise, nu se poate spune că opera ar fi contribuit la impunerea unui subdialect ca bază a limbii literare. De aceea, credem că Ovid Densusianu avea dreptate să considere lucrarea în cauză *un regres* faţă de tradiţia creată de cărţile coresiene. Ideea că evoluţia unei limbi literare este un proces continuu, că fiecare scriere contribuie cu ceva la desăvârşirea acestui proces, că o dată atinsă o etapă nu se mai poate reveni la un stadiu anterior este o prejudecată infirmată mereu de realitate.

Marchează oare *Biblia de la Bucureşti* o „reînnoire", o modernizare a limbii literare? Şi în această privinţă am constatat un amestec de fenomene contradictorii, unele arhaice, altele inovaţii, care alternează în cadrul aceleiaşi serii de unităţi lingvistice. Puţine sunt fenomenele care apar în mod consecvent, constituindu-se în norme. Iar aceste norme reflectă rareori stadiul real al graiului muntean de la finele veacului al XVII-lea. Nu numai că *Biblia* de la 1688 nu a contribuit la modernizarea limbii literare, dar ea a repus în circulaţie o serie de cuvinte şi de particularităţi lingvistice vechi, care nu se regăsesc în alte scrieri contemporane ei, cu excepţia celor ale lui Dosoftei, un alt mare arhaizant. Nici din perspectivă diatopică, nici din perspectivă diacronică nu se poate spune că ea este „opera care marchează un remarcabil progres în dezvoltarea limbii române literare"[118].

A contribuit oare *Biblia de la Bucureşti* la diferenţierea stilistică a limbii literare, la constituirea unui stil elevat, superior limbii vorbite, populare? După părerea lui I. C. Chiţimia, „autorii au realizat o operă într-adevăr monumentală ca valoare literară, cu urcare pe o nouă treaptă a scrisului. Şi nu numai literatură, ci în multe cazuri de-a dreptul poezie, mai ales acolo unde poezia există în original"[119]. Am văzut că traducătorii reuşesc, prin imitarea originalului grec, să creeze o diferenţiere a limbii scrise de cea vorbită; dar poate fi vorba, oare, de un stil cu calităţi artistice în condiţiile aplicării metodei de traducere literale? O înţeleaptă maximă din Renaştere spunea că „traducerile sunt ca femeile: dacă sunt frumoase, nu sunt credincioase, iar dacă sunt credincioase, nu sunt şi frumoase". *Biblia* noastră este una dintre aceste „credincioase" traduceri lipsite de frumuseţe. Nu numai că nu sunt sesizate (şi reproduse) valorile artistice din original, dar nici măcar înţelesul acestuia nu este redat întotdeauna cu destulă claritate. Astfel,

---

[117] După cum arăta Ion Gheţie, „noţiunea de normă implică caracterul unitar al acesteia". (*Istoria limbii române literare*, p. 14).

[118] *Istoria literaturii române*, I, p. 451.

[119] I. C. Chiţimia, *Un monument de valoare literară perenă*, p. 981.

traducerea cărții celei mai poetice a *Bibliei*, *Cântarea Cântărilor*, ne lasă într-o confuzie totală, nu numai datorită frazelor poticnite, neromânești, ci și a faptului că „traducătorii nu au sesizat dialogul între mire și mireasă și comentariul corului din epitalam"[120]. Vom cita, spre exemplificare, versetele 4–8 din capitolul I, alături de traducerea modernă:

Biblia (1688)

„Neagră sânt eu și frumoasă, fêtele Ierusalimului, ca sălașele Chidarului, ca corturile lui Solomon. Nu mă vedeți, căci eu sânt negriindu-mă, căci m-au ars soarele. Fiii maicii mêle s-au învrăjbit întru mine, puseră-mă păzitoare în vii, via mea n-am păzit. Povestește-mi, pre carele au iubit sufletul mieu, unde nești, unde zaci în amează-zi, că nu doară să mă facă ca ceea ce să învăluiêște, pre cerezele priatenilor tăi. De nu te vei cunoaște pre sine, cea mai frumoasă între fămeai, ești tu întru călcâile turmelor, și paște iadele tale spre sălașurile păstorilor. Cu călărimea mea întru carele lui faraon asemănatu-te-am, ceea ce ești aproape de mine".

Biblia (1968)

„Neagră sânt, fete din Ierusalim, dar frumoasă, ca sălașurile lui Cedar, ca și corturile lui Solomon. Nu mă uitați că sânt negricioasă, că doar soarele m-au ars. Fiii maicii mele s-au mâniat, trimi-su-m-au viile să le păzesc, dar via mea nu mi-am păzit-o! Spune-mi dar, iubitul meu: unde-ți paști tu oile? Unde poposești tu la amiază? De ce zădarnic să rătăcesc eu, oare, pe la turmele tovarășilor tăi? [–] Dacă nu știi unde, tu, cea mai frumoasă între femei, ține atunci mereu a oilor urme, paște-ți mieii în preajma colibelor, iezii în preajma ciobanilor! Cu-n telegar înhămat la carul lui faraon te asemăn eu, draga mea!"

Redarea vocativelor prin nominative și a imperativului prin indicativ face imposibilă perceperea dialogului, transformând textul dramatic în text narativ. Un text narativ de neînțeles din cauza calcurilor lexicale, morfologice și sintactice[121]. Ștefan Ciobanu vedea o mare calitate a *Bibliei* de la 1688 tocmai în felul de a reproduce dialogurile, prin „fraze scurte și pline de energie"[122]. Poate că frazele nu sunt prea lungi și poate că nici energia nu le lipsește: este un punct de vedere subiectiv, pe care nu-l discutăm. Dar ceea ce le lipsește în mod sigur este înțelesul. Suntem departe de nivelul la care ajunsese stilul religios în *Cazania* lui Varlaam (prelucrare) și foarte departe de acela al *Didahiilor* lui Antim Ivireanu (originale).

[120] Al. Piru, *Literatura română veche*[2], București, 1962, p. 218. Reproducem fragmentele următoare după această carte.

[121] Credem că nimeni nu va putea recunoaște aici nici „acuratețea frazei" și nici „proprietatea transpunerii" – calități pe care i le atribuie *Bibliei* de la 1688 autorii *Dicționarului literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 102. Ele există, desigur, dar numai în pasaje extrem de simple, care conțin comunicări elementare; or, nu după astfel de pasaje se judecă reușita unei traduceri.

[122] Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 204.

Dacă stilul presupune în mod necesar un efort artistic conştient, atunci putem afirma cu certitudine că *Biblia de la Bucureşti*, care este o traducere literală, este lipsită de stil. Frumusețile ei sunt iluzorii, rod al imaginației noastre. Astfel, în textul citat mai sus, sintagma „călcâile turmelor" poate fi luată drept o metaforă; în realitate, ea rezultă însă din neînțelegerea originalului (= „urmele turmelor"). De altfel, conceptul de „frumos" se identifica, în teologia veche, cu acela de „adevăr": o traducere era frumoasă când reuşea să redea cu exactitate cuvântul Domnului, când nu punea peste el „plumb şi arame" (cum se exprima un traducător). Iluzorie este şi impresia de expresivitate a limbii. Cât timp nu existau norme literare, alegerea stilistică interstructurală de care vorbea Leiv Flydal[123] era imposibilă. O alegere se făcea, fără doar şi poate, dar ea era determinată doar de funcția de comunicare a limbii, nu şi de cea poetică. Până la Antim, selecția din textele religioase se opera exclusiv după *criteriul înțelegerii*, aşa cum îl formulase Simion Ştefan în prefața la *Noul Testament* de la 1648: „Cuvintele acêlea sânt bune, carele le înțeleg toți". A vorbi despre „frumusețea limbii române de la sfârşitul secolului al XVII-lea"[124], întemeindu-ne pe această *Biblie*, înseamnă a face o tipică „eroare de adiție" (cum o numeşte Michael Riffaterre).

După părintele Stăniloae, *Biblia lui Şerban-Vodă* este „coloana vertebrală" a limbii literare româneşti, pentru că ea a stat la baza tuturor traducerilor ce i-au urmat[125]. Faptul – de necontestat – că această primă traducere integrală a fost consultată nu înseamnă că prin ea s-a perpetuat amestecul structurilor lingvistice existente aici şi nici direcția literală a metodei de traducere. Limba noastră literară a avut de câştigat numai *renunțând* la tot ceea ce reprezenta *specificul* lingvistic al primei noastre *Biblii*. S-au preluat, desigur, numeroase amănunte şi soluții de traducere. Dar configurația de ansamblu a trebuit să devină alta. Or, *importanța unei cărți pentru o limbă literară nu stă în amănunte, ci în orientarea generală pe care ea o impune. Iar această orientare contrazicea atât linia trasată, încă din secolul al XVI-lea, de tipăriturile coresiene, cât şi rezultatul la care va ajunge limba noastră literară în secolul al XIX-lea.*

LA STRUCTURE LINGUISTIQUE DE LA *BIBLE DE BUCAREST* ET LA QUESTION DE SON APPORT AU DÉVELOPPEMENT DU ROUMAIN LITTÉRAIRE

RÉSUMÉ

Considérée un «monument littéraire qui n'a pas son pareil» (N. Iorga) et en même temps une œuvre représentative de l'humanisme roumain, la première traduction intégrale du grec de la Bible est le fruit d'une collaboration des clercs de Moldavie (N. Milescu, Dosoftei) et de Valachie (Daniil

[123] Leiv Flydal, *op. cit.*, p. 253.

[124] Valeriu Anania, *Din nou despre „Biblia lui Şerban"*, în RITL., XXXVI, 1988, nr. 3–4, p. 16.

[125] Dumitru Stăniloae, *La Biblia de 1688 y la tradición patrística de la Iglesia Ortodoxa Rumana*, în „Dacoromania", 7, 1988, p. 15–16. Supralicitând, Valeriu Anania susține chiar că „versiunea din 1688 rămâne cea mai bună traducere a *Bibliei* în limba română" (*op. cit.*, p. 12).

Panoneanul, Radu et Şerban Greceanu). Non seulement les traducteurs et les réviseurs de la traduction, mais aussi les typographes (ceux-ci étant des Moldaves) ont laissé leurs empreintes sur la structure linguistique de la Bible roumaine. En conséquence, la langue de cet œuvre se prête très bien au type d'analyse proposé par Leiv Flydal, en étant un exemple heureux de coexistence des «structures linguistiques simultanées» (spatiales, temporelles et sociales). Chaque chapitre de l'étude met en évidence ces structures d'une perspective diatopique (éléments dialectales moldaves et valaques), diachronique (éléments archaïques et innovations) et diastratique (éléments de la langue parlée, populaire, et de la langue écrite, savante). Sur le fondement des données amassées dans chaque chapitre, nous avons tenté de préciser l'apport de la Bible au développement de la langue littéraire roumaine, à savoir à l'unification, à la modernisation et à la différenciation stylistique de cette langue (voir le tableau). Les conclusions sont les suivantes:

Dans une perspective diatopique, la langue de la Bible peut être caractérisée par un véritable mélange de traits moldaves et valaques (plus fréquents), qui se constituent rarement en normes internes, parce que chaque norme dialectale coexiste d'habitude dans le texte avec son écart (reflétant la norme de l'autre dialecte). Plus d'une fois les alternances s'appliquent au même mot. À l'encontre de la synthèse accomplie par Luther, qui a généralisé les formes dialectales choisies, dans la Bible roumaine «le mélange est désordonné et dirigé au hasard» (Ion Gheţie).

Mais la Bible de 1688 est aussi un mélange de structures diachroniques. Sa langue remet en circulation des phénomènes propres aux temps passés, maintenus à la périphérie des patois ou par la tradition livresque. D'une manière surprenante, ce conservatorisme dominant est doublé par une tendance novatrice accusée. Mais ici-même la plupart des normes n'existent pas en état pur: les traits archaïques et nouveaux sont mélangés maintes fois au niveau des unités lexicales.

Dans une perspective diastratique, la langue de la Bible a un caractère artificiel, résultant de l'imitation servile de l'original grec et de sa dépendance des traditions de la langue écrite. La différenciation de la langue écrite et parlée est évidente à tous les niveaux, mais ici-même on peut rarement parler de normes. Bref, la langue de la Bible de 1688 représente le plus imposant mélange de structures de toute l'histoire de la langue littéraire roumaine – et c'est précisément dans ce fait qu'il faut chercher son unicité.

Il s'ensuit que la langue de cet œuvre est loin d'être «la plus haute forme d'expression de la langue littéraire de l'époque» (N. Iorga). Au contraire, on peut dire que par son manque d'unité des normes et par son caractère archaïque manifeste elle fait des pas en arrière par rapport aux impressions de Coresi (XVIe siècle). L'opinion selon laquelle l'évolution d'une langue littéraire est un processus continu s'avère être un préjugé infirmé par la réalité des faits.

D'autre part, on peut nier la contribution de cet œuvre à la formation d'un style élevé, parce que sa méthode de traduction littérale est vraiment incompatible avec le style. Le choix des mots et des formes n'est pas déterminé par le souci de rendre avec précision les valeurs poétiques de l'original, mais seulement de reproduire mécaniquement le sens à l'aide de calques linguistiques. Les «beautés» de cette langue, dont parlent les commentateurs, ne sont pas autre chose que les effets d'une «erreur d'addition» (Michael Riffaterre).

Iaşi, Şoseaua Naţională,
nr. 49, et. 9, ap. 40